

İNSAN HAKLARINI BİLGECE DÜŞÜNMEK: MEVLANA, SADI ŞİRAZİ VE İBN HALDUN DÜŞÜNCESİNDE İNSAN VE İNSAN HAKLARI

Doç.Dr. Ergin Ergül

ÖZET

Mevlana Celaleddin Rumi (1207-1273) Mesnevi, Sadi Şirazi (1210-1292) Bostan ve Gülistan, İbn Haldun ise (1332-1406) Mukaddime adlı eşsiz ve ünlü eserleri ile evrensel düzeyde tanınan ve günümüzde, çeşitli alanlarda esin kaynağı olan çok yönlü ve bilge Müslüman düşünürlerdir. Bu ünlü bilge düşünürlerin herbiri, düşünce dünyalarının merkezine insanı, insan onurunu, özgürlük, eşitlik ve adaleti koymuştur. Üçünün de düşünce dünyasının arkasında parlak İslam medeniyetinin zengin birikimi vardır. Söz konusu düşünürler hayat sürdürdükleri harpler, iç savaşlar, sosyal, siyasi ve ekonomik çalkantılarla dolu kritik dönemlerde, yaygın insan hakları ihlallerine tanıklık etmişlerdir. Dönemin en önemli bilim merkezlerinde, en iyi hocalardan aldıkları eğitim ile deneyim ve gözlemleri ışığında, insanlığın sorunlarına bilgi ve bilgelik, madde ve mana, akıl ve inanç, hak ve ödev ile özgürlük ve güvenlik gibi değerlerin denge ve uyumunu gözeterek evrensel ve bütüncül çözümler üretmişlerdir.

Bu düşünürler; insana bütüncül, kuşatıcı ve ayırıcı gözetmeksizin yaklaşırlar, insanı evrenin, toplum ve medeniyetin merkezine yerleştirirler, insan türünün yeryüzünde bekasını toplumda ve dünyada adaletin tesisi ile zulmün yani insan hakları ihlallerinin önlenmesine bağlarlar, iktidar ve devlet olgularının ortaya çıkışını insan haklarının korunması ihtiyacıyla ilişkilendirirler, insanın dünyadaki huzur, refah ve mutluluğu için hukuka ve insan haklarına saygılı bir yönetimin gerçekleşmesini şart görürler. Ayrıca yaşam hakkı, ifade özgürlüğü ve mülkiyet hakkı başta olmak üzere temel hak ve özgürlükler üzerinde önemle dururlar.

Çalışma, İslam medeniyetinin söz konusu evrensel ve tanınmış düşünürlerinin, insana ve insan haklarına bilgece yaklaşımlarındaki ortak ve tamamlayıcı öğeler ile onların insan hakları alanında günümüze ilham oluşturan farklı ve özgün bakış açılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Mevlana, Sadi Şirazi, İbn Haldun, İnsan Hakları, Bilgelik

ABSTRACT

CONSIDERING HUMAN RIGHTS WISELY: THE HUMAN AND HUMAN RIGHTS THROUGH THE PHILOSOPHY of RUMI, SAADI SHIRAZI and IBN KHALDUN

Mawlānā Jalāl al-Dīn Rūmī (1207-1273), Saadi Shirazi (1210-1292), and Ibn Khaldun (1332-1406) are multi-disciplinary and erudite Muslim philosophers who have gained universal recognition with their unique and renowned works such as the Masnavi of Rumi, the Bustan and the Gulistan of Saadi, and the Muqaddimah of Ibn Khaldun. They continue to inspire us today in various fields. Each of these well-known philosophers placed the human, human dignity, freedom, equality and justice at the core of their worlds of thought. All three of them relied on the rich background of the radiant Islamic civilization in their philosophies. In critical times, filled with battles, civil wars, turmoil of social, political and economic hardships that they lived through, these scholars witnessed extensive violations of human rights. In the light of the experience and observation they accumulated over the course of their education at the most prominent centers of science and from the best teachers of their times, they delivered universal and holistic solutions to humanity's problems. In that, they upheld the balance and harmony between such values as knowledge and wisdom, matter and meaning, intellect and faith, right and obligation, and freedom and security.

These philosophers take upon a holistic, encompassing and non-discriminatory approach towards the human. They place the human at the center of the universe, society and civilization. They attach the human race's survival on earth to the establishment of justice in the society and the world as well as the prevention of persecution, in other words, violations of human rights. They attribute the creation of power and state to the need for protecting human rights. For them, achieving peace, welfare and happiness for humans in the world is subject to the

achievement of a regime that respects the law and human rights. Furthermore, they place an emphasis on fundamental rights and freedoms, in particular the right to life, freedom of expression and the right to property.

This study aims to analyze the shared and complementary elements in their approach towards the human and human rights as well as presenting the different and original perspectives of these three universal and renowned philosophers of the Islamic civilization, which may serve as a source of inspiration for the present day in the field of human rights.

Keywords: Rumi, Saadi Shirazi, Ibn Haldun, Human Rights, Wisdom

Giriş

Birey ve onun doğuştan getirdiği hak ve özgürlükleri, günümüzde hâkim olan toplum ve devlet teorilerinin çıkış noktasıdır. İnsan hakları, yaygın biçimde, kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu haklar olarak tanımlanır.¹ Bu haklar evrenseldir ve herkes için ayırım yapmaksızın geçerlidir. İnsan hakları insan onuru ve bireyin değerine dayanır. Modern zamanlarda insan hakları insan onuru kavramı üzerine inşa edilmiştir. İnsan haklarının yöneldiği amaç insan onurunun korunmasıdır.²

Gerçekten de, insan hakları, modern devletin insan onuruna yönelttiği tehditlere karşı bireyleri korumak için yargısal güvenceler getiren, özgün bir alandır. Bu özgün alan, insanın insan olmasından kaynaklanan ve insanın doğasına dayanan bir özden hareket etmekte ve evrensel ölçekte ortak değerlere dayanmaktadır. Öz ve ortak değer, insan onurunun korunması ilkesidir.³ Bununla birlikte, insan hakları modern dönem kavramlarından olsa da, içerik ve vurgu ile adı konulmamış bir gerçeklik olarak insanlık tarihi kadar eskidir.⁴

İnsan hakları çağı olarak adlandırılan günümüz, aynı zamanda bireysel ve kitlesel en ağır ve yaygın insan hakları ihlallerinin yaşandığı bir çağdır. İnsan haklarına riayet ve temel hak ve özgürlüklere saygı en çok gündeme getirilen talepler ve her vesile ile vurgulanan konular olsa da, en demokratik ülkelerin bile uygulama karneleri hiç de parlak değildir. Hatta son zamanlarda geçmişte insan haklarının şampiyonluğunu yapan ülkelerin insan haklarını hiçe sayan yaklaşım ve uygulamaları, yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobi gibi olgularla başa çıkmadaki yetersizlikleri insan haklarının korunması alanında en önemli sorun haline almıştır.

Dolayısıyla günümüzde her platformda çok konuşulan, tartışılan, herkesin ve her kesimin sahiplendiği “insan hakları” kavramı ve teorisini, uygulamada etkinliğinin çok sınırlı kalması karşısında, özellikle de kadim bilgelik ve maneviyatın ışığında yeniden düşünmek gerekmektedir.

Bilgelik, “insan hayatının anlamı ve değerine ilişkin derin bilgi”, “kendisine sahip olana mutluluk ve kurtuluş sağlayacağı, hayatına anlam değer katacağı var sayılan anlamlı ve değerli bilgi” olarak tanımlanabilir.⁵ Bilge ise “öncelikle toplum hayatı üstüne bilgilenmiş, düşünüp taşınmış, karşısına çıkan sorunlara çözüm yolları aramış” kişidir.⁶ Kendisi de Mevlana ve Sadi Şirazi’nin izleyicisi bir bilge olan Molla Câmî de, bilgenin teorik ve pratik yönünü dikkate alan bir tanım yapar: *Bilge kişi, eşyanın hakikatini gücü yettiğince bilen ve davranışla ilgili bilgilerin gereğini yerine getirmeyi alışkanlık haline getirmiş kişiye denir.*⁷

Bilgelik, siyasal iktidarın sınırını çizen insan hakları alanında, sosyal bilimlerin diğer dallarından daha fazla gereklidir. Çünkü ünlü düşünür Bertrand Russell’in çarpıcı ifadesiyle; *“Bilgelikle birleşmeyen güç tehlikelidir ve çağımız için gerekli olan şey de bilgiden çok bilgeliktir. Bilgelikle birleştiğinde bilimin sağladığı güç tüm insanlığa büyük ölçüde refah ve mutluluk getirebilir; tek başına ise yalnız sıkıntıya yol açabilir.”*⁸

İslam medeniyeti, İslam inancının ilim-amel (bilgi ve uygulama) birlikteliğine verdiği büyük önem nedeniyle bir bilge düşünürler medeniyeti olarak ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Bilindiği üzere, günümüzde herhangi bir siyasi rejimin ve iktidarın meşruluğu insan haklarını koruyan hukuk devleti olup olmadığı

¹ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, XII Levha Yayınları, İstanbul 2015, s. 477

² Nihat Bulut, “Eski Yunandan aydınlanma çağına insan onuru kavramının gelişimine bir bakış”, EUHFD, C. XII, S.3-4 (2008), s. 1.

³ Rukiye Akkaya Kia, *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*, Beta, 2. Baskı, İstanbul 2011, s.78

⁴ Tevhit Ayengin, *İslam ve İnsan Hakları*, Ravza yayınları, İstanbul 2017, s. 12

⁵ Özlem Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2018, s.51

⁶ Bağdatlı, s.52

⁷ Molla Câmî, *Baharistan*, haz: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ yayınevi, Ankara 2002, s.29

⁸ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s.164.

ve insan hakları ihlallerine karşı duyarlılık kriterleri ile değerlendirilmektedir. İslam medeniyetinde ve bilge düşünürlerin siyasi düşüncelerinde de aynı ölçütleri görüyoruz. Onlar ilk kriteri adalet, ikinci kriteri ise zulüm kavramı bağlamında ele alıp değerlendirmişlerdir.

Hak nasıl haksızlığın inkârı ise, haksızlık ta hakkın inkârıdır. Haksızlıklar karşısında adalet arayışı insan hakları mücadelesinin çıkış noktasıdır. Haksızlıkların önlenmesinde soyut adalet ilkesini ileri sürmek tek başına yeterli olamayacağından adaletsizlik ve haksızlık oluşturan durumların somut fiiller halinde belirlenmesi bir gerekliliktir. Bilge siyasi literatürde zulüm kavramı bu somutlaştırma işlevini yerine getirmek üzere kullanılan hayati bir kavramdır. Bu nedenle medeniyetimizin bilge düşünürleri, adalet ve zulüm kavramlarını birlikte kullanmak suretiyle, bir yandan yöneticilerden adaleti sağlamalarını isterken diğer yandan adaletsizlik ve hak ihlallerinden sakındırmışlardır.

Mevlana Celaleddin Rumi (1207-1273) Mesnevi, Sadi Şirazi (1210-1292) Bostan ve Gülistan, İbn Haldun (1332-1406) Mukaddime adlı eşsiz ve ünlü eserleri ile evrensel düzeyde tanınan ve günümüzde çok çeşitli alanlarda esin kaynağı olan çok yönlü ve bilge Müslüman düşünürler olarak öne çıkmaktadır.⁹ Her üç ünlü bilge düşünür de, düşünce dünyalarının merkezine insanı, özgürlük, eşitlik ve adaleti koymuştur. Her üç düşünürün düşünce dünyalarının arkasında parlak İslam medeniyetinin zengin birikimi vardır. Üçü de yaşadıkları harpler, iç savaşlar, sosyal, siyasi ve ekonomik çalkantılarla dolu zorlu dönemlerin sorunlarına bilgi ve bilgelik, madde ve mana, akıl ve inanç, hak ve ödev ile özgürlük ve güvenlik gibi değerlerin denge ve uyumunu gözeterek evrensel ve bütüncül çözümler üretmişlerdir.

Bu üç evrensel şahsiyet te meslek olarak hukukçuluklarına ilave olarak¹⁰ öğretim üyeliği, düşünür, yazar ve bilge ve toplumsal konularda aktivist kimlikleri ile öne çıkmaktadırlar.

Her üç bilge düşünür de; insana bütüncül, kuşatıcı ve ayırım gözetmeksizin yaklaşırlar, insanı evrenin, toplum ve medeniyetin merkezine yerleştirirler, insan türünün yeryüzünde bekasını toplumda ve dünyada adaletin tesisi ve zulmün yani insan hakları ihlallerinin önlenmesine bağlarlar. İktidar ve devlet olgularının ortaya çıkışını ise insan haklarının korunması ihtiyacıyla ilişkilendirirler. İnsanı devletin hizmetine değil, devleti insanın hizmetine verirler. İnsanın dünyadaki huzur, refah ve mutluluğu için hukuka ve insan haklarına saygılı bir yönetimin gerçekleşmesini şart görürler, yaşam hakkı, adil yargılanma hakkı, ifade özgürlüğü ve mülkiyet hakkı başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin korunması gerekliliği üzerinde önemle dururlar. Her üç düşünür insan hakları ihlalinin dünyevi yaptırımına, vicdani ve manevi yaptırımları da ekleyerek çok daha etkili bir koruma sisteminin teorisini yaparlar.

1.Mevlana: Bütüncül İnsan Hakları Teorisyeni ve Savunucusu

1.1. Genel olarak

Mevlana'nın yaşadığı dönem (1207-1273) on üçüncü yüzyıla denk düşmektedir. O, bugün Afganistan topraklarında kalan, dönemin önemli bilim ve kültür merkezi olan Harzemşahlar'ın başkenti Belh'te doğmakla birlikte, hayatının önemli bölümünü, dönemin İslam dünyasının en önemli bilim merkezlerini dolaşarak geldiği Selçuklu Türkiye'si'nin başkenti Konya'da geçirmiştir.

On üçüncü yüzyılda özelde Anadolu ve İslam dünyasının, genelde bütün Asya ve Avrupa'nın çetin ve bunalımlı bir çağıydı. Ancak Mevlana ve ailesi Horasan'ı ve Belh'i terk ederek Anadolu'ya geldiklerinde, burası Dünya'nın her tarafından bilginleri çeken, Selçuklu Türkiye'sinin Kanuni'si sayılan Aleaddin Keykubad'ın yönetiminde bir özgürlük, adalet ve refah ülkesi durumundaydı. Ancak bu büyük sultandan sonra, ülke

Açıklamalı [EE1]:

⁹ Belirmek gerekir ki, üç düşünür de Osmanlı devlet adamları, bilim adamları ve aydınları tarafından ilgiyle okunmuş, incelenmiş ve eserleri başka dillerden önce Türkçeye kazandırılmıştır. Her üç düşünürün eserleri on yedinci yüzyıldan başlayarak Batı dillerine çevrilmiş ve düşüncelerinin evrenselliği ve güncelliği birçok alanda bilim çevrelerinin ilgi ve dikkatini çekmiştir. Batılı doğu bilimcilerin ilgisini çekerek, eserlerinin Batı dillerine çevrilmesinde Osmanlı bilim çevrelerinin devletin kuruluşundan son dönemlerine kadar bu bilgelerin eserlerine verdiği önem ve değer etkili olmuştur.

¹⁰ Mevlana'nın hukuk profesörlüğü ve hukuk danışmanlığı için bkz. Ergin Ergül, *Hukukçu ve Yöneticiler İçin Mevlana Bilgeliği*, 3. Baskı, Adalet yayınevi, Ankara 2017. S.25. İbn Haldun'un hukuk profesörlüğü ve Başyargıçlığı için bkz. *Ergin Ergül, Hukukçu ve Siyaset Bilimci Kimliğiyle İbn Haldun*, 3. Baskı, Adalet yayınevi, Ankara 2018, s. 11. Sadi ise, Örneğin, Bostan'da "Fakir Bilgin ile Kibirli Kadı" hikâyesinde, kendisini hukukçu (fakih) rolünde gösterir. (Sadî Şirâzî, Bostân ve Gülistân, Haz..Osman Koca, Beyan yayınları, İstanbul 2016, s. 119). Gülistan'da ise, kendisine bir sufinin "hukukçu" diye seslenmesinden bahseder. Sadi-i Şirazi, Bostan ve Gülistan, çev. Hikmet İlaydın, Hece Yayınları, Ankara 2011, s.424

Selçuklu şehzadelerinin iktidar mücadeleleri ve iç isyanlarla sarsılmıştır. Moğolların saldırıları ise Anadolu'nun maddî ve manevî tahribatına yol açmıştır.¹¹

Mevlana böylesine zor bir dönemde başta Mesnevi olmak üzere eşsiz eserleri ve sohbetleri ile halka ve devlet adamlarına yol göstermiştir. Eserlerindeki insanın değeri, adaletin önemi, zulmün yani insan hakları ihlallerinin önlenmesi ile yaşam hakkı, ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı gibi temel hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesine ve insanların haklarını çiğneyenlerin karşı karşıya kalacakları dünyevî, vicdani ve manevî yaptırımlara yönelik vurgularıyla Selçuklu Türkiye'si'nde kamu düzeninin korunmasına ve yönetimde istikrarın gerçekleşmesine önemli katkı vermiştir.

Mevlâna, her insan gibi, dönemindeki olayların içinde yaşamış, ancak olaylar karşısında sadece üzülüp pasif bir tutum takınmamış, problemlere çareler aramıştır. İş olmayana iş verilmesi, ödeme güçlüğüne düşenlerin vergi yükünün azaltılması, haksızlığa uğrayanların ve sıkıntıya düşenlerin bu durumlarının düzeltilmesi için devlet adamları, yöneticiler ve hâkimler nezdinde girişimlerde bulunmaktan geri kalmamıştır.¹² Bu konulardaki yazılı girişimlerini gösteren mektuplarının bir kısmı kitap haline getirildiğinden günümüze kadar ulaşmıştır.

O, devlet adamları ve kamu makamları üzerindeki manevî nüfuzunu bir kamu denetçisi ve insan hakları savunucusu gibi halkın kamu ile arasındaki sorunların çözümü için kullanmıştır. Bu yönüyle günümüzde benzer misyonu kurumsal olarak ifa eden kamu denetçiliği kurumları ile ulusal insan hakları mekanizmalarında görev alanlar için önemli bir ilham kaynağı olabilir.

1.2. Bütüncül insan hakları yaklaşımı

Mevlâna insana bütüncül bakar. Onun bakış açısından, insan yalnızca su ve topraktan yaratılan; et, kemik ve kandan ibaret basit ve sıradan bir varlık değildir. O, insanı sadece dünyevî bir varlık olarak değil, aynı zamanda toplumsal hayat içinde kendine özgü ayrıcalıklı bir role sahip manevî bir varlık olarak görür. O insana akıl, ruh, beden ve zihin gibi parçalara ayrılarak bakmaz. İnsanı görünür görünmez tüm bileşenleriyle evren gibi bir sistem ve bütün olarak değerlendirir.¹³

Mevlâna, iktidar açısından insan haklarına riayetini gerekliliğini rasyonel, manevî ve vicdani olmak üzere üç temele dayandırır.

İlk olarak Mevlâna halkın rızasını ve adaleti gözetmeyen, hukukun üstünlüğüne dayanmayan bir iktidarın sürdürülemediğini açıkça vurgular:

Adil olmayan iktidarın, hiçbir gücünün olmadığını gör! Zorla sürdürülen iktidar kalpsiz, ruhsuz ve gözsüzdür. Halk sana verdiği iktidarı bir borcunu geri alır gibi alacaktır.¹⁴

İkincisi, yöneticilere dünya hayatı gibi iktidarın da geçiciliğini hatırlatır ve izledikleri adaletsiz politikalar nedeniyle öbür dünyada, mutlak adalet mahkemesinde hesap verecekleri uyarısını yapar:

Ey varlığa, ikbâle erişen kişi, aklını başına al da bu gelen kudretin, kuvvetin geçici olduğunu bil. Zenginliğine, bulunduğun mevkie sevinme. Sen de sıraya bağlansın; sıran gelince gideceksin, yerine başkası gelecek.¹⁵

Tut ki bütün batıyı, bütün doğuyu elde ettin; değil mi ki kalmayacak, geçip gidecek... Sen onu bir şimşek say. Ey gönül uykuda olan kişi, sonsuz olmayan iktidar gücünü rüya bil.¹⁶

Bütün bilginler; "Zalimlerin zulmü karanlık bir kuyudur." demişlerdir.

Her kim daha fazla zalimse, kuyusu daha korkunçtur, daha karanlıktır.

İlâhî adalet, kötüye daha kötü ceza buyurmuştur. Ey zalim...

Sen, zulmünle bir kuyu kazmadasın ama şunu bil ki: O kuyuyu kendin için kazıyorsun.¹⁷

Yöneticileri adaletsizlik ve insan hakları ihlallerinden sakındırırken onların vicdanlarına da seslenir;

¹¹ Ergül, Mevlana Bilgeliği, s.12

¹² Nazif Öztürk, "Mevlâna Düşüncesinde Muhtaçlık ve Yoksunluk Kavramları", Ed. Adnan Karaismailoğlu, Mevlâna Araştırmaları 2, Ankara 2008, s. 57.

¹³ Ergül, Mevlana Bilgeliği, s.50

¹⁴ Mesnevi, IV/2775 (Meyerovitch / Mortazavi, s.1009)

¹⁵ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*, c.1-2, Ötügen yayınevi, İstanbul 2003, s.96

¹⁶ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*, c.5-6, Ötügen yayınevi, İstanbul 2003, s.316

¹⁷ Can, *Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*, c.1-2, s.94

Adalette bulundun mu gönül huzurunu (ondaki balı) gör, adaletsizlikten sonra da vicdan azabını (arının sokmasını).¹⁸

Onun bütüncül insan hakları anlayışının dört temel sütun üzerinde yükseldiği söylenebilir. Bunların ilki insan onuru, ikincisi insanın gaye varlık oluşu, üçüncüsü birlik ilkesi, son olarak da eşitlik ilkesidir.

1.2.1. İnsan onuru

Günümüzde insan hakları düzenlemelerinin temel hedefinin insan onurunun korunması olduğu genel olarak kabul görmektedir. İnsan onuru, insana değer kazandıran özelliklerdir.¹⁹

Mevlâna'nın dünya görüşünün odağında insan anlayışı ve insana verdiği değer bulunmaktadır. Ona göre, insan evrende var olan tüm varlıkların arasında ayrıcalıklı ve üstün bir konuma ve paha biçilmez değere sahiptir. Şöyle der:

Sen cihanın hazinesisin, cihan ise yarım arpağa değmez. Sen cihanın temelisin, cihan senin yüzünden taptazedir.²⁰

Dostum insanın canı değerli bir incidir.

İnsan, değer bakımından arştan daha üstündür. İnsan, düşünceye sığmayacak kadar büyüktür.

Bu paha biçilmez insanın gerçek değerini, hakikatini söylesem ben de yanarım, dünya da yanar.²¹

Sadece bir hamur teknesi boyundaki insan, gökleri de arşı da aşmıştır.²²

1.2.2. Birlik ilkesi

Mevlâna düşüncesinde bütüncül insan hakları yaklaşımının ikinci temeli ise "birlik ilkesi" ya da "varlığın çokluktaki tekliği" düşüncesidir. Bunu bir gazelinde şöyle dile getirir:

Allah'ın birlik dünyasında bu çeşit çeşit varlıklarda sayıya yer yoktur. Sayı beş duygu ile dört unsur arasında anlatılması zor olan bu konuları anlamak için meydana gelmiş bir şey!

Yüz binlerce tatlı elmaları teker teker saymayı düşünebilirsiniz. Onların hepsinin bir olmasını istiyorsan, onların hepsini sık, suyunu çıkar!

Görmüyor musun? Yüzbinlerce üzüm tanesi, birer yuvarlak kabuk perdesinin içinde gizlenmişlerdir. Onlar ezilerek kabuk perdeleri yırtıldığı zaman padişahın şarabı olurlar.²³

Ona göre, "Bütün âlem, bütün insanlar bir beden gibidir."²⁴ Bunun doğal sonucu ise, "Bedende bir organ ağrıyıp incinse bütün beden ağrır, incinir. İster barış zamanında olsun, ister savaşta; bu, böyledir!"²⁵

Bir şiirinde de şöyle der:

Ama sen canı da bir bil, bedeni de,

Yalnız sayıda çoktur onlar, alabildiğine,

Hatta şu bademler gibi, bademler gibi.

Ama hepsinde yağ bir.²⁶

O tüm insanlığı adeta tek bir inci olarak görür ve kabul eder.

Topumuz bir tek inciye, bir tek.

Başımız da tek, aklımız da tek.

Ne diye iki görüp kalmışız

¹⁸ Mesnevi, VI/4530 vd. (Can, s.365; Meyerovitch / Mortazavi, s.1659).

¹⁹ Bulut, s.2

²⁰ M. Nuri Gençosman, *Mevlâna'nın Rubaileri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, rubai nu: 228; Can, *Rubailer*, s.342. Meyerovitch'in çevirisine göre ise; Sen dünyanın madenisin, dünya ise ise yarım bir arpadır. Sen dünyanın özüsün, dünya seninle yenidir. Eva de Vitray- Meyerovitch et Damchid Mortazavi, *Rubâi'yât*, Albin Michel, Paris 1993., s.179.

²¹ *Mesnevi*, VI/1005-7 (Eva De Vitray-Meyerovitch/Djamchid Mortazavi), *Mathnawi, La quête de l'absolu*, édition du Rocher, Paris 2004, s. 1442).

²² *Mesnevi*, VI/138 (Meyerovitch / Mortazavi, s. 1386), Tahir'ül Mevlâ, *Mesnevi Şerhi*, Şamil yayınları, 2. Baskı, tarihsiz, İstanbul, c. 18, s.74

²³ Şefik Can, *Mevlana Dîvan-ı Kebir, Seçmeler*, c.2, Ötügen, İstanbul 2009, s.52

²⁴ Can, *Dîvan-ı Kebir, Seçmeler*, c.1, s.121.

²⁵ Mesnevi, IV, 3248

²⁶ A.Kadir, *Bugünün Diliyle Mevlâna*, Say yayınları, İstanbul 2002, s. 107

*İki büklüm gök kubbenin altında, ne diye?*²⁷

O aşağıdaki mısralarda birliğin zehri olan ayrılığa karşı uyarır, insanlara faydalarının, çıkarlarının birlik olmakta, yardımlaşma, dayanışma ve işbirliği içinde hareket etmekte olduğunu anlatır:

Ey insanlar, ey insanlar!

Birbirinizden ayrılmayın!

Aklınıza ayrılık fikrini sokmayın!

Mademki hepiniz birsiniz;

İkilik sevdasında bulunmayın!

Hepimiz bir ağacın dalları değil miyiz?

Hepimiz aynı yolun yolcuları değil miyiz?

Ey insanoğlu ne diye kendi kusurlarını görmeyip de

Diğer insanların iyisine kötüsüne bakıp durursun?

Ne diyeyim?

*Allah senin yardımcın olsun!*²⁸

İnsanlığa tek tek bireyler olarak bakıldığında gözlenen farklılıklar ve çelişkiler, ona bir bütün olarak yani Mevlâna'nın ifadesiyle bir beden olarak bakıldığında aynı hedefe yönelik uyum, işbirliği ve dayanışmaya dönüşmektedir. Buradan dayanışma hakları olarak ifade edilen çevre hakkı, kalkınma hakkı, barış hakkı gibi üçüncü kuşak insan haklarının hakların düşünsel temeli çıkartılabilir.

1.2.3. İnsanın gaye varlık oluşu

Mevlâna'ya göre, insan evrenin odak noktası, varlığın özü ve amacıdır. Eski Yunan'dan beri birçok düşünür "İnsan mikrokozmozdur" yani "küçük evrendir" tespitinde bulunmuştur. İnsanı gerçek varlığına, iç yüzüne, özüne ve yaratılış gayesine göre değerlendiren Mevlâna'ya göre ise, her bir birey "makrokozmoz" yani "büyük evrendir". Mevlâna bunu Mesnevi'de şöyle dile getirir:

*Ey insan, sen görünüşte mikrokozmozsun (küçük bir evrensin), fakat gerçekte makrokozmozsun (büyük bir evrensin).*²⁹

Hiç kuşkusuz, Mevlâna'nın insanı makrokozmoz gören anlayışından çıkarılacak bir insan hakları teori ve uygulaması, insanı mikrokozmoz gören anlayıştan kaynaklanan insan hakları yaklaşımına göre çok daha kapsamlı, derinlikli olacak ve bütüncül bir bakışı yansıtmaktadır.

Mevlâna insanı makrokozmoz olarak nitelendiren mısraının devamında bu düşüncesini dal-meyve benzetmesi üzerinden ayrıntılandırır:

O dalın dış görünüşü meyvenin esasıdır.

*Oysa işin iç yüzüne bakarsan dal meyve için var olmuştur.*³⁰

Dolayısıyla Mevlâna düşüncesinde "insan evren için değil, evren insan içindir" ilkesi geçerli olup, insan gaye varlık olmaktadır. Alman filozof Kant aynı düşünceyi yüzyıllar, sonra "insan bir şey değildir, dolayısıyla sırf araç olarak kullanılamaz; bütün eylemlerinde hep kendisi amaç olarak görülmelidir"³¹ diyerek dile getirir. İnsanın gaye varlık olmasının sonucu onun bireysel otonomisi, eşitliği ve doğal haklara sahip olmasıdır. Bu nedenle gerek toplum ve gerekse iktidar ve devlet gibi toplumsal olgu ve kurumlar insan için, onun maddi ve manevi gelişimine ve kendini gerçekleştirilmesine ortam oluşturmak içindir. Kant'ın ifadesiyle, "insanların haklarını çiğneyen,

²⁷ A. Kadir, s.106

²⁸ Nuri Şimşekler, *Mevlâna Şiirleriyle Gönle Yolculuk, kandil oldum doğudan batıya*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2013, s.94

²⁹ *Mesnevi*, IV/521 (Meyerovitch / Mortazavi, s. 867).

³⁰ *Mesnevi*, IV/519 (Derya, Örs, Hicabi, Kırılgaç, *Mesnevi-i Ma'nevî (çev.)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, s. 494).

³¹ Immanuel Kant, (Çeviren: İoanna Kuçuradi), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Türkiye Felsefe Kurumu yayını, Ankara, 2002, s.47

başkalarının kişisini —akıl sahibi varlıklar olarak aynı zamanda hep amaç olarak, yani bu aynı eylemin amacını da kendilerinde taşıyabilmeleri gerektiğini hesaba katmadan— sırf araç olarak kullanmak niyetindedir.”³²

1.2.4. Eşitlik ilkesi

Günümüz insan hakları anlayışı insanlar arasında siyasi ve sosyal bir eşitlik getirirken, Mevlâna'nın eşitlik vurgusu, insanı *tek bir ışık kaynağından kaynaklanan ışınlar, aynı okyanusa ait damlalar, aynı ağacın dalları ve bir ağacın yaprakları*³³ gibi tasvir ederek, hem kozmik hem fizik planda tam ve bütüncül bir eşitliği öngörür. Allah önünde her kişi yaratılıştan gelen fiziki özelliklere, çevresel, sosyal ve ekonomik koşullara bakılmaksızın eşit onura sahiptir ve bunun insanlar arasında, sosyal ve siyasi planda da böyle olması için çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Mevlâna insanı bütün eserlerinde doğuştan belli haklara sahip olmanın ötesinde yüce bir varlık olarak görür. Ona, görünüş, ırk, uyrukluk, statü, cinsiyet, din, kanaat vs. hiç bir ayırım yapmaksızın yaklaşır. Kişilere, düşüncelere, statüleri sebebiyle farklı muamele edilmesini, ayrımcılık yapılmasını onaylamaz. Mesajı herkesi kucaklar.³⁴ Bir rubaisinde şöyle der:

*Üstünlük iddia etmek, kendini beğenip, başkalarını hor görmek ne anlamsız, ne boş şeydir. Bütün insanlar, hepimiz aynı sarayın kapı kullarıyız.*³⁵

O, insanın dünyaya gelişiyle sahiplendiği hiç bir etiketi ve sahip olduğu toplumsal statüyü dikkate almadan birim insanı, bireyi önemser. Nitekim milliyet ve din farklılıkları nedeniyle insanların hor görülmesine, ötekileştirilmesine, ayrımcı muameleye tabi tutulmasına şu sözlerle karşı çıkar:

*Ey onda bunda kusur arayan kişi, hiçbir insanı hor görme, hangi millette, hangi dinde olursa olsun, insanda, onun bir emaneti vardır. İnsan onun aynasıdır.*³⁶

O, insanlar arasında dil farklılıklarını da bir engel ve ayırışma nedeni olarak görmez. Şöyle der;

*Bütün insanlar, ezelden geldiğimiz için, oraya karşı duyduğumuz iştihakta, özlemde birleşiriz, bir oluruz, ama söze başlayınca hepimiz ayrı ayrı dillerle dosta sesleniriz. Hepimizin duygusu bir ama dillerimiz ayrı.*³⁷

1.3. Bir insanın hakkının ihlalinin tüm insanlığın hakkının ihlali olduğu ilkesi

Mevlana eserlerinde insan haklarının korunması konusunda görüşler, tavsiyeler sunmakla yetinmemiştir. Hayatının her safhasında daima güçsüzlerin, ezilenlerin, mazlumların yanında yer almış, onların haklarını elde etmeleri için tüm gücünü ve etkisini kullanmıştır. Başkalarını da kendisi gibi davranmaya teşvik etmiştir. Nitekim şöyle der: *Merhamet istersen güçsüzlere merhamet et.*³⁸

Mevlâna, yöneticilerin, bir bireyin hakkını, hukukunu korumasını, bütün insanların hakkını koruması, bir hâkimin kararıyla bir insanın hakkını elde etmesini sağlamasını ise bütün insanlığın hakkını vermesi olarak görür. Bir yöneticiye yazdığı mektupta, uğradığı haksızlığın giderilmesini istediği kişi için şöyle der:

*Umarım ki elini genişletirsiniz de, hukukunu diriltmiş olursunuz. Kim birisini diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibidir. Acı yeryüzündekine, acısın gökyüzündeki sana.*³⁹

Bir hâkime yazdığı mektupta ise şöyle der:

*Kutlu himmetinizi esirgemeyin de, kendisine miras kalan o ev, bu mazlumun, bu kimsesizin eline geçsin de dirilsin. Bir kişiyi dirilten, bütün insanları diriltmiş gibidir.*⁴⁰

Görüldüğü üzere, insan hakları alanında bireysel başvurunun kültürel köklerimizdeki nüvesi, evrensel bilge Mevlâna'nın hâkim ve yöneticilere yönelik “bir bireyin hakkını vermeyi tüm insanlığın hakkını vermek” olarak görme tavsiyesinde bulunmaktadır.⁴¹

³² Kant, s.47

³³ Can, *Divan-ı Kebir*, II/ 847, s.368

³⁴ Ergül, *Mevlana Bilgeliği*, s.91

³⁵ Şefik Can, *Mevlâna, Rubailer*, no:1816, Kırkambar, İstanbul 2008. s.287

³⁶ Can, *Divan-ı Kebir*, I, no:60, s.79

³⁷ Can, *Divan-ı Kebir*, III/1064, s.140.

³⁸ Mesnevi, cilt I/823 (Örs/Kırlangıç, s.62)

³⁹ Abdalbâki Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin Mektupları*, İnkilap, İstanbul 1999, s.40.

⁴⁰ Mektuplar, s.96.

⁴¹ Ergin Ergül, *Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru*, Yargı yayınevi, Ankara

2012, s.378

Buradan “Kamu Denetçiliği Kurumu” ve “İnsan Hakları Kurumu” gibi kurumların nüvesini bulmak mümkündür. Ombudsmanlık faaliyetlerine örnek olarak, devrin sultanına insanların haklarını çiğneyen bir valiyi şöyle şikâyet eder:

Şimdi, vaktin valisi, kaç kezdir, zayıf kulları incitmektedir; onlara kastetmektedir; zulmetmektedir onlara. Bu incitişler, şeyhlerin seyidinin gönlüne, bu babanın gönlüne erişiyor. Dünyanın tek padişahının yüce kapısını aşındırmak, Allah iktidarını daim etsin, o yüce zata baş ağrısı vermek istemiyoruz; uzağız bundan; ama iş, sınırı aştığı gibi alemin tek padişahının yardımı da, bütün hayır ehline, bütün dervişlere, hele bu babasına dökülüp saçılmada; bu yüzden gözliyoruz, umuyoruz, dünyanın tek padişahının, zamanın İskender'inin buyruğuyla, Allah iktidarını sürekli kalsın; bu valinin zulmü, saldırısı, şu zayıf kullardan giderilsin.⁴²

1.4.Yaşam hakkının ayrıcalıklı niteliği ve önceliği

Bilindiği gibi, günümüzde yaşam hakkı, diğer tüm insan haklarına kaynak oluşturan en temel hak kabul edilmektedir. Mevlâna'nın bakışı da aymıdır. Ancak günümüz uygulamasında bu bakışın pratiğe yansımaları çok sınırlı kalmaktadır.

O, suç işlemiş sanıkların bile yaşam hakkını üstün tutmuştur. Bir gün yolda bir genç görür, daracığının dibinde asılacaktır. Cübbesini onun üzerine atarak uzaklaşır. Cellatlar Mevlâna'nın himayesine aldığı bu genci asmazlar. Makama arz edilir ve genç af edilir. Ölümünden kurtulan bu Rum genci doğruca Mevlâna'nın medresesine gider. Süryanos adına bir de Alaeddin ekler Mevlâna.⁴³ Bu kişinin daha sonra büyük bir bilgin olduğu göz önüne alındığında, bu olayda ceza adaletinin suçluyu topluma kazandırma hedefinin çok parlak bir uygulamasını görmekteyiz.

Mevlâna'nın, kendisinde mutlaka bir iyilik kapasitesi gördüğü bu suçlunun affı, toplumdan ayrılan bir organın yeniden topluma iadesidir.⁴⁴

Bir başka genç suçlunun af edilmesi için devrin kudretli devlet adamı Muinüddin Pervâne'ye aracı olmuştur. Onun: “*Ortada kan var, bu başka şeye benzemez*” şeklindeki itirazı üzerine: “*Katil Azrail'in çocuğudur. Kan içmez de ne yapar. Ama yumuşaklık kılıcı öfke kılıcından keskindir.*” Diyerek bu gencin de affedilmesini sağlamıştı.⁴⁵

Fihi Mâ-Fih adlı eserinde de,

Göster bakalım dünyada hangi şey kötüdür ki, onda iyilik olmasın ve hangi şey iyidir ki, onda kötülük bulunmasın” der ve bir örnek verir:

Mesela biri bir kimseyi öldürmek istediği zaman daha başka bir takım kötü işlerle meşgul olursa, dökmek istediği kan dökülmez. Bu işler ne kadar kötü iseler de, ölümü önlediği için iyi sayılırlar.⁴⁶

O, bu ifadeleri ile yaşam hakkının önceliğini vurgular.

Mevlana düşüncesinin yaşam hakkı konusunda ilham alınabilecek önemli boyutu, onun savaş karşıtı ve barış yanlısı yaklaşım ve söylemidir. Çünkü Mevlana'nın döneminde olduğu gibi günümüzde de yaşam hakkı ihlallerinin en önemli kaynağı savaşlardır. Bu konuda hem devletlere hem de uluslararası topluma büyük görev ve sorumluluk düşmektedir. Sorunların sıcak çatışmalara varmadan barışçı yöntemlerle çözülmesi yaşam hakkı başta olmak üzere birçok temel hak ve özgürlüğün ihlalini doğmadan önleyecektir.

Bir insan hakkı olarak “barış hakkı”; çevre hakkı ve kalkınma hakkı gibi dayanışma hakları kategorisinde üçüncü kuşak haklar arasında yer alır. Mevlâna, barış adamıdır, onun elinde silahı yoktur, kimseyle savaştırmaz, kimseye baskı yapmaz. O, gül bahçesi gibi hoştur, tatlıdır. Savaş hakkında düşünülen her şeyden uzaktır; ancak sevgiye dair ne düşünülürse vardır. Savaşta değil yalnız barışta arkadaşlık eder. O, barıştan yanadır; kendisiyle savaşmaya gelene barış elini uzatır. Kişi barışmak istemese bile o, asla savaştırmaz, savaşmak istemez.⁴⁷ Şöyle der:

Elimde taş tutmuyorum ben; kimseyle savaştırmıyorum ben; kimseye baskı yapmıyorum ben; çünkü gül bahçesi gibi hoşum ben.⁴⁸

⁴² *Mektuplar* (Gölpınarlı, s.122)

⁴³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin, Hayatı, Eserleri*, Felsefesi, İnkılap Yay., 8.Baskı, İstanbul 1999, s.196.

⁴⁴ Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, s.185.

⁴⁵ H. Kamil Yılmaz, *Çağları Aşan Mevlâna Çağrısı*, Erkam Yayınları, İstanbul 2008, s.23.

⁴⁶ Abdülbâki Gölpınarlı (çev.), *Fihi Mâ-Fih*, İnkılap, İstanbul 2009., s.194.

⁴⁷ Veyis Değirmençay, “Mevlâna ve Barış”, Ed. Adnan Karaismailoğlu, *Mevlâna Araştırmaları 2*, Ankara 2008, s.19.

⁴⁸ Mevlâna Celâleddin, *Kulliyat-ı Divan-ı Şems*, I,673, 1789 (Değirmençay, a.g.m, s.19)

“Kavgayla işim yok benim”⁴⁹ diyen evrensel bilge Mevlâna, gerçek bir barış insanıdır. Evrensel bir barış idealine de ancak böyle bir kişiliğin görüşleri kılavuzluk edebilir:

Savaşa dair ne düşünürsen,

Bil ki uzağım ben ondan.

Sevgiye dair ne düşünürsen,

*Oyum ben; ibaretim ben ondan.*⁵⁰

*Kavgayı bırak da dostlarla uzlaş, hoş geçin, savaştan vazgeç!*⁵¹

O çatışmaların, savaşların sebebini çıkar uyumsuzluklarında, menfaat yarışlarında görür. Çare olarak ise ortak insani değerler etrafında birleşmeyi önerir.

*Mana dünyasında hepimiz sütle şeker gibi birbirimize karışmışız, birleşmişiz. Burada ise hepimiz birbirimize düşmanız, birbirimizle kavgalıyız. Dünya nimetleri için birbirimizle insafsızca çekişir dururuz.*⁵²

Onun şiiri evrensel bir barış çağrısıdır. Divan-ı Kebir’de şöyle seslenir:

Barış şarkısını söylemekten başka bir iş-güç var mı?

Barışın yüceliğine karşı şu şeytanlığımız hoş mu?

Hadi, hadi;

Barış şarkısını söyle;

‘barış daha hayırlıdır’

‘barış daha hayırlıdır’

‘barış daha hayırlıdır’

Söyle, söyle de;

*Barış göğünde savaş sisi kalmasın artık!*⁵³

1.5. Adil yargılanma hakkı

Adil yargılanma ilkesi ve onun ayrılmaz parçası ve en temel görünümü olan çekişmeli yargılama Mesnevi’de yer almaktadır. Mevlâna bu ilkeyi mutlak bir hak olarak sunar:

Ey hâkim diğer taraf hazır olmadıkça bir tarafı dinleme. İki taraf da hazır olmazsa hâkimin önünde gerçek ortaya çıkmaz. Birisi yalnız gelse de yüzlerce şikâyetle bulunsa, sakın ha, sakın... hasmını dinlemeden sözünü kabul etme.⁵⁴

Hiç kuşkusuz adil yargılama ilkesinin en önemli parçası yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığıdır. Mevlâna tarafsızlık ilkesini bir hikâyeden yola çıkarak günümüzdeki yaklaşım ve standartlara uygun şekilde açıklar. Objektif şekilde karar verme konusunda korkusunu dike getiren hâkime şöyle seslenir:

“Taraflar aralarındaki olayı bilirler. Fakat beyanları güvenilir değildir. Onların fiillerini bilmezsin ama sen bütün toplumun ışığıdır. Çünkü senin, ayırt etme gücüne zarar verecek ön yargın yok ve bu özgürlük gözler için bir ışıktır. Oysa kişisel çıkarları o iki adamı kör yapmıştır. Önyarguları sanki onların bilgilerini mezara gömmüştür. Tarafsızlık, bilgisizi bilgin yapar. Hâlbuki önyargı bilgiyi eğri ve yanlış bir hale getirir.⁵⁵

Ayrıca, **Bir insan, saman çöpü gibi duygusallık rüzgârına kapılmışsa, suçluyla mağdurdan nasıl ayırt edebilir?**⁵⁶ der. Başka bir vesile ile **insan önyargı/kişisel çıkar ile hareket edince, erdem gizlenir. Gönülden gelen yüzlerce perde, gözleri kaplar**⁵⁷ buyurur. Tahir’ül Mevlevî bu ifadeyi açıklarken şöyle der: *Bir şey hakkında hüküm*

⁴⁹ Şimşekler, a.g.e, s.97

⁵⁰ Şimşekler, a.g.e, 97.

⁵¹ Can, *Divan-ı Kebir*, II/552, s. 98

⁵² Can, *Divan-ı Kebir*, II/684, s.218

⁵³ Şimşekler, a.g.e, s.100

⁵⁴ *Mesnevi*, III/4647 vd. (Meyerovitch / Mortazavi, s.818).

⁵⁵ *Mesnevi*, II/ 2744 vd. (Can, s.465-466; Meyerovitch / Mortazavi, s.459-460).

⁵⁶ *Mesnevi*, III/ 2434. (Meyerovitch / Mortazavi, s.183).

⁵⁷ *Mesnevi*, I/334 (Meyerovitch / Mortazavi, s.70)

verilecek mi, önce ona karşı olan duygulardan, mümkün olduğunca soyutlanmalı, kabil olduğu kadar tarafsız bulunmalı, ondan sonra hüküm verilmelidir.⁵⁸

Görüldüğü üzere Mevlâna önyargısızlık ile tarafsızlığı bir görmektedir. Günümüzde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de, hâkimlerin tarafsızlığını aynen Mevlâna'nın 13. aşırda ifade ettiği gibi, “*davanın çözümünü etkileyecek bir önyargı yokluğu*”⁵⁹ biçiminde anlamaktadır.

Hâkimin liyakati hiç kuşkusuz isabetli karar vermesidir. Hüküm verirken taraflara ve dava konusuna ilişkin önyargıdan sıyrılmak ve duygularından soyutlanmak, hiç kuşkusuz isabetli kararın olmazsa olmaz ön koşuludur. Bu gerçekten hareketle, Mevlâna yukarıdaki ifadelerinde tarafsız olmayan bir hâkimin gerçeği göremeyeceğini ve kararının isabetli olmayacağını çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Buradan çıkan başka bir sonuç Mevlâna'nın önyargılı düşünce karşısında hür düşüncüyü savunması ve yüceltmesidir. Hâkim için gerekli olan bu özellik hiç kuşkusuz tüm aydınlar ve kamu görevlileri açısından da geçerlidir.

Mevlâna, “**Allah adaletinin gölgesi**”⁶⁰ olarak nitelendirdiği görevini bağımsız ve tarafsız şekilde yapan hâkime de özel bir değer verir, onu parlak benzetmelerle yüceltir:

Hâkim, Tanrının ölçüsü ve terazisidir. O düşmanlıkları ve uyuşmazlıkları kesen bir makastır. O iki tarafın kavga ve tartışmalarını bitirir.

Hâkim yolunu saptmış en azgın kişileri yola getirir, kararı ile fitneleri yatıştırır.⁶¹

Hâkim Allah vekilidir, Allah adaletinin gölgesidir. Her davacı ve davalının (gerçek niteliğini gösteren) aynasıdır. Zira o, kendi onuru, kızgınlığı ya da çıkarı lehine değil de mağdur olanın lehine cezaya hükmeder.⁶²

Mevlâna'nın hâkim için yaptığı yukarıdaki nitelendirmeler, ona yüklediği görev ve sorumluluklar hiç tartışmasız yargı bağımsızlığının gerekliliğini ortaya koyar. Yürütmeden, güç odaklarından ve taraflardan bağımsız olmayan bir yargı Tanrı'nın terazisi, mutlak/ilahî adaletin gölgesi olarak nitelendirilebilir mi?

Mevlâna'nın bu konudaki bakışı da, günümüzde, “Başka kişi ya da organdan emir almamak ve tarafların ve özellikle yürütme organının etki alanı dışında olmak” şeklinde anlaşılan yargı bağımsızlığı anlayışı ile uyumludur.⁶³

1.6. Düşünce ve ifade özgürlüğü

Mevlâna her türlü gelişmenin, ilerlemenin, başarının kaynağını düşünceye bağlar. “**Sen yalnız duyuş ve düşünüşten ibaretsin! Geri kalanların ise sadece et ve kemiktir**” diyerek “*insan eşittir düşünce*” formülüne ulaşır.

Mevlâna hukuki açıdan kesin bir şekilde düşünce suçunu kabul etmez. Ona göre;

Düşünceden dolayı suçlanmak yoktur. İnsanın içi özgürlük dünyasıdır. Düşünceler latiftir, ona dayanarak hüküm verilemez.⁶⁴

Düşünceler içte oldukça onların, adları, sanları ve işaretleri yoktur. Hiç bir hâkim var mıdır ki, sen içinden böyle ikrar ettin veya şöyle sattın ya da içinden böyle düşünmediğine yemin et desin. Diyemez. Çünkü bir kimsenin içi üzerine hüküm verilmez. Düşünceler özgür kuşlar gibidir.⁶⁵

Mevlâna'nın “*insan eşittir düşünce*” anlayışı, düşünce ve ifadenin önünde engel ve yasakları dışlayan “*özgürlük eşittir düşünce ve ifade özgürlüğü*” formülüne götürür.

Mevlâna'nın perspektifinden ifade hürriyeti olgun insan olmanın, bireysel gelişimin, müziğin ve sanatın temelidir. Dolayısıyla günümüzde kabul edildiği üzere, müzik ve sanatsal etkinlikleri de ifade hürriyeti kapsamında görür. Bu gerçeği, şöyle ifade eder:

Mademki insansın... Mademki duyuyor, düşünüyor ve seziyorsun... Büyük gerçeği bulmak için gönlünü ve idrakini yoracaksın! Duyduklarını ve bulduklarını söyleyeceksin. Sen söyleyemezsen, ruhunun eriştiği sırları sazlara ve semalara söyleteceksin!⁶⁶

⁵⁸ Tahir'ül Mevlevi, *Mesnevi Şerhi*, c.1, s. 342

⁵⁹ Ergin Ergül, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uygulaması*, Yargı yayınevi, Ankara 2004, s.189.

⁶⁰ *Mesnevi*, VI/1510.

⁶¹ *Mesnevi*, IV/ 1490 vd. (Can, s.433).

⁶² *Mesnevi*, V/1512 vd., (Meyerovitch / Mortazavi, s.1472).

⁶³ Ergül, a.g.e. s.199

⁶⁴ Meyerovitch, *le livre du dedans*, s. 133.

⁶⁵ Mevlâna, *Fihî Mâ Fih*, çev. Ambarcioğlu, s.135; Çev. Avni Konuk/Hazırlayan Selçuk Eraydın, s.92; Meyerovitch, s. 134.

⁶⁶ Banarlı, a.g.e, s.219.

Mevlâna en geniş ifade özgürlüğünü savunur. Nitekim bir rubaisinde “**Mademki köle değilsin, padişah gibi seslen. Görüşlerini istediğin şekilde yani özgürce ifade et!**”⁶⁷ diye seslenir. Rubainin devamında insanı “**hakikatin davulunu çalmaya**” çağırır.

Görüldüğü gibi ona göre, görüşlerini istediği gibi ifade edemeyen kişi özgür bir birey olamaz. Düşüncesini, görüşünü ifade konusunda, özgür her insan bir padişah gibidir. Padişahın görüşünü ifade etmesine sınır koyacak birisi söz konusu olabilir mi?

1.7. Mülkiyet hakkı

O, Mesnevi’de değişik vesilelerle, yönetimlerin bireylerin mülkiyet haklarına saygı duymaları, bu hakkı çiğnemekten sakınmaları gereğini dile getirir.

17. yüzyılda İngiliz düşünür John Locke mülkiyet hakkına özel bir önem vermiş ve bu kavramı yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını içeren genel bir kavram olarak kullanmıştır.⁶⁸ Bu bakış Mevlâna’nın mülkiyet hakkı ile yaşam hakkı arasında kurduğu ilişkinin adeta asırlar sonra ifadesidir

Zira Mevlâna, “**halkın malı, onların kanı gibidir. Çünkü mal güçle, kuvvetle çalışmayla ele geçer.**”⁶⁹ der ve halkın mülkiyet hakkına keyfi şekilde müdahale eden idarecileri kan içen zalimler olarak nitelendirir. Onları haksız müdahalelerinin ağır sonuçlarına yani halkın direnme hakkını kullanmasına karşı uyarır:

Ey halkın başına geçip, kanını içen zalim! Bu işten vazgeç de, halkın kanı seni savaşa düşürmesin, senden intikam almasın.⁷⁰

Mülkiyeti insanın kanına ve ona haksız, keyfi ve hukuk dışı müdahaleyi insanın kanını dökmeye benzetmek suretiyle Mevlana meşru mülkiyet hakkını yaşam hakkı kadar önemli bir insan hakkı olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Başka bir vesile ile eşya hukukundaki mülkiyet edinme yollarından bahseder: **Alışveriş, hibe veya vasiyet veya bağışlama yoluyla ya da benzeri bir yolla bir mülk senin olabilir.**⁷¹

Diğer yandan özel kişileri birbirlerinin mülkiyet hakkını ihlal etmeme konusunda şöyle uyarır: **“Başkasının arsasına ev yapma!”**⁷²

Mevlâna ekonomik hayatın temelini oluşturan insanı çalışmaya, kazanmaya, özel mülk edinmeye iten içgüdüyü, yani kişisel çıkarı realist bir gözle insan için gerekli bir özellik görür. Hayatını idame endişesi ve kazanç umudu olmasa hiç kimsenin çalışmayacağını ve bu durumda dünyanın düzeninin bozulacağını söyler.⁷³ Şöyle der:

Her kazanç sahibi dükkânında kendisi için çalışır, dünyayı düzeltmek için değil!

Herkes kendi derdine deva arar, dünya da böylece düzene girer.

Allah korkuyu (hayatını idame içgüdü) bu dünyanın dayanağı yapmıştır. Herkes can korkusundan dolayı kendini bir işe vermiştir. Korkudan bir mimar ve dünyayı imar vasıtası yapan Allah’a hamdolsun.⁷⁴

İngiliz iktisatçı Adam Smith 1776’da yayımlanan eserinde Mevlâna’nın tespitlerinin benzerini “piyasanın görünmez el kavramını izah ederken kullanır: “*Yemeğimizi kasabın, ...ya da fırıncının yardımseverliğine değil, onların kendi çıkarlarını gözetmelerine borçluyuz. Onların insanlığına değil, bencilliklerine sesleniriz; kendi ihtiyaçlarımızdan değil, onların kendi faydasından söz ederiz.*”⁷⁵

⁶⁷ Şefik Can, *Mevlâna, Rubailer*, no:1623, s. 260.

⁶⁸ Devletin temel amacı ve görevini insanların hayat, hürriyet ve mülkiyetten oluşan doğal haklarını korumak olarak gören Locke’a göre, devlet bunu yapmayı başardığı sürece meşruiyetini korur. Yapamaması veya bizzat kendisinin bu hakları ihlal etmesi halinde meşruiyeti ortadan kalkar. Böyle bir devlete karşı halkın direnme hakkı doğar. Halk bu devleti yıkar, haklara saygı gösterecek ve onları koruyacak yeni bir siyasi yönetim kurar. Atilla Yayla, *Siyaset Bilimi*, Adres Yayınları, Ankara 2015, s.57

⁶⁹ *Mesnevi*, III, 157

⁷⁰ *Mesnevi*, III, 156

⁷¹ *Mesnevi*, III, 2328 vd.

⁷² *Mesnevi*, II/261

⁷³ Koner, c. II, s.387

⁷⁴ *Mesnevi*, VI, 2199-2202

⁷⁵ Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, Türkiye İş Bankası Yay, VII. Basım, İstanbul 2013, s.16

Mevlâna diğer yandan insanın kişisel çıkarından hareketle elde ettiği kazancı toplum yararına kullanmasını teşvik eder. Bunda sadece dini ve ahlaki gerekçeleri değil, insanın doğasını dikkate alan gerekçeler kullanır:

Gelirler başışlarla, harcamalarla artmadadır.

Kurtuluş Padişahu Mustafa (sav) bu yüzden: "Ey zenginler, cömertlik kazançlı bir iştir" dedi.

Mal sadaka vermekle asla eksilmez. Gerçekten de hayırlar ne güzel vesiledir.⁷⁶

2.Sadi Şirazi: Evrensel Bir Adalet ve İyi Yönetim Teorisyeni

2.1.Genel olarak

Sadi (1210-1292), Moğol istilasına, haçlı seferlerine, iç savaşlara tanık olunan bir devri yaşamış, hem bu olayların sıkıntılarını bizzat çekmiş hem de diğer insanların sıkıntılarını gözlemlemiştir. Dünyanın dört tarafına yaptığı seyahatlerde insan haklarının en ağır ihlallerine tanıklık etmiştir. Bizzat kendisi yetimlik, yoksulluk, kölelik, yabancılık ve mültecilik durumlarını deneyimlemiştir.

Sadi'nin yaşadığı on üçüncü yüzyıl'da İslam dünyası oldukça karışıktı. İran'ın dahil bulunduğu bölgeler dış işgallere, muhtelif hanedanlar arasındaki çarpışmalara, Anadolu, Suriye ve Filistin tarafları ise Haçlı Seferlerine sahne oluyordu. Sadi'nin ülkesi olan Fars olarak adlandırılan topraklara (İran'ın güney batısı) Selçuklu devletinin mirasçılarından olan Oğuz Boyu'ndan Salguroğulları (Fars atabeyleri) egemendi.

Bu devlet 1147'den itibaren 140 yıl devam etmiştir, fakat genel olarak başka iktidarlara, önce Harzemşahlara, daha sonra da bilhassa Moğollara bağlı kalmıştır. Salgurlular, kendi istekleri ile Moğollara tabi olduklarından ülkeleri harap olmaktan kurtulmuş, özellikle Sadi'nin çağdaşlarından Atabey Ebubekir'in uzun iktidarı sırasında (1231-1260) ülkenin merkezi Şiraz, ilmin ve sanatın korunduğu bir şehir olmuştur.⁷⁷

Sadi'yi bilgin yapan, dönemin en ileri bilim ve kültür merkezi ile üniversite şehri olan Bağdat'ta aldığı eğitimler sonucunda edindiği bilgilerdir. Fakat Sadi, "bilgi" ile yetinmemiş "bilgelik" yolunu seçmiştir. Çağının en büyük tasavvuf önderleri olan Şihabeddin Sühreverdî, Nakşibendî şeyhi Necmeddin Kubra⁷⁸ ve kadiriliğin kurucusu Şeyh Abdü'l-Kâdir-i Geylânî'nin halifelerinden jmanevi eğitimini tamamlamıştır. Bilginden bilgeye (alimden arife) dönüşümünde ilk olarak bu büyük gönül sultanlarından aldığı ruhi eğitimin etkisi büyük olmuştur.

Diğer yandan Sadi'nin eğitimi Nizamiye Üniversitesi'nden ve tasavvuf önderlerinden aldığı eğitimle sınırlı değildir. Yaptığı seyahatlerin ve bu esnada kazandığı tecrübelerin de bilgeliğine katkısı önemlidir. Diğer bir ifadeyle "seyahat okulundan" da çok şey öğrenmiş ve deneyimlemiştir. Hayatının önemli bir bölümünü bütün doğuyu ve en uzak ülkeleri dolaşarak geçirmiştir. Derinleşmek ve ufkunu genişletmek amacıyla bir çok ülkeye seyahat etmiştir. Gittiği yerlerde oranın tanınmış bilgin ve bilgeleri ile irtibat kurarak, hem öğrenmeye hem de bildiklerini paylaşmaya çalışmıştır. Sadi'nin gezdiği yerlerin, 13'üncü yüzyılda doğunun en önemli bilimsel ve kültürel merkezleri olduğunu belirtmek gerekir. Bütün bu seyahatler, bir bakıma Bostan ve gülistan adlı şaheserlerini ve « Yömeticilere öğütler » kitabını meydana getirmesinde ilham kaynağı olmuştur.

Bu seyahatlerinden Bostan kitabının yazılış gerekçesini anlatırken şöyle bahseder :

Dünyanın her yerini gezdim, dolaşım ; sayısız insanlarla günler geçirdim ; her yerde kendimce faydalar buldum ; elimden geldiğince her harmandan bir demet başak devşirdim.⁷⁹

Seyahatleri sırasında bütün dinlerden bütün sosyal sınıflardan, müslüman, hristiyan, brahman, budist, devlet adamı, derviş, köle, iş adamı, işçi, tüccar, sanatkar, eşkiya vs. insanlarla yakınlık kurmuş, özgür bir şekilde kendisini, düşüncesini ve eleştirilerini ifade etmiştir.

⁷⁶ Mesnevi, VI/3571-3573

⁷⁷ Sâdi-i Şirazi, 2011, s: 259

⁷⁸ Omar Ali Shah, *Le jardin de roses*, préface du traducteur, Albin Michel, Paris 1991, p. 9

⁷⁹ Sadi Şirazi, 2016, s. 20

Bir ara Şam'dan Kudüs'e giderken haçlılara esir düşen Sadi, Trablusşam'da esirlerle birlikte hendek kazarken, ileri gelen bir Halepli tarafından 10 dinar karşılığında esirlikten kurtarılmıştır.

2.2. İnsana empatik yaklaşım : Bireylerin tek bir bedenin organları yerinde olması

Sadi'nin insan anlayışını en özlü yansıtan ünlü "Beni Adem" (Adem oğlu) şiiridir. Bu şiir'in İngilizce tercümesi New York'da BM binasının girişinde yer almaktadır. Ayrıca iki beytine yeni İran 100 000 riyali üzerinde yer verilmiştir :

İnsanlar bir bedenın organları gibidir,

Çünkü hepsi aynı özden yaratılmışlardır.

Bedenin bir organı hastalanırsa,

Diğerleri de rahatsız olur.

Başkalarının sıkıntıları, sana da sıkıntı vermiyorsa eğer !

İnsan denilmeye layık değilsin sen.⁸⁰

Gülistanda şöyle bir hikmetli söz söyler :

Yusuf aleyhisselam Mısır'ın kıtlık çektiği yıllarda açları unutmamak için doyuncaya kadar yemedi.⁸¹

Yine insanların dertleriyle dertlenmenin, onlarla empati yapmanın ve acılarının dindirilmesi için elinden geleni yapmanın gereğini Bostan'da "Şam Şehrindeki Kıtlık" hikayesinde kendi yaşadığı bir olay üzerinden anlatır :

Dostuma, "Kıtlıktan neden korkuyorsun ki... Zehir ilaç olmayınca öldürücüdür. Sen mi zarar göreceksin kıtlıktan? Telaşın boşuna. Başkalarının açlıktan kırılmasından sana ne?"

Bilginin cahile baktığı gibiydi gözlerindeki ifade. Şöyle dedi dostum:

"Bir deniz kıyısında durup sevdiğinin sudaki boğuluşunu gören insanın yüreği nasıl rahat olabilir? Benim yüzüm yokluktan sarardı. Yoksulların acısı soldurdu yüzümü. Vicdan ve akıl sahibi insan ne kendinin, ne de başkasının bedeninde bir yara görmek ister. Allah'a şükür bir acım yok, fakat yokluk ve düşkünlük içindekilerin acısını görünce bedenim tir tir titiyor. Yanındaki hasta olan bir kişi ne kadar sağlıklı olursa olsun keyifli olabilir mi? Yoksulların açlığını düşününce boğazımdan bir lokma geçmiyor, bana zehir oluyor. Sevdikleri zindandayken insan nasıl kendisini Gülistan'da sanabilir?"⁸²

Sadi Bostan'da "Bağdat Yangını" hikayesi ile de aynı mesajı verir :

Bir gece halkın yanık bağından çıkan ah ateşinin, Bağdat'ın yarısını küle çevirdiğini duydum. O anda adamın biri ellerini havaya kaldırıp Allah'a şöyle dua etmiş; "Çok şükür, bu yangın dükkanıma zarar vermedi." Yoldan geçen bir ulu kişi, adamın niyazını işitince onu uyarmak istemiş; "Ey bilgisiz adam, sen yalnız kendini mi düşünüyorsun! Koca şehrin yarısı yanıp küle dönmüş, sense dükkanının kurtulduğuna seviniyorsun, öyle mi! İnsanların açlıktan karınlarına taş bağladığını gören birisi, taş yürekli değilse, ağzına bir lokma atamaz. Yoksulların açlıktan kan tükürdüğünü gören bir zengin, ağzındaki lokmayı ne yüzle çiğner! Hasta sahibi sağlıklıdır diye düşünme, çünkü hastasının derdiyle kıvrılmaktadır, Merhametli yolcular konak yerlerine vardıklarında, geride kalan dostları gelmedikçe uyumazlar. Diken taşıyan kişinin eşeği çamura saplandığı zaman padişahların gönlü bundan muzdarip olur."⁸³

⁸⁰ Sadi Şirâzi, 2016, s.245-246; Sâdi-i Şirâzi, 2011, s. 295

⁸¹ Şeyh Sâdi, *Bostan- Gülistan*, çev. Yakup Kenan Necefzade, Bedir yayınevi, İstanbul 2016, s.180

⁸² Şirazlı Sadi, s. 60

⁸³ Sadi Şirâzi, 2016, s.47

Sadi iktidar ve kamu gücüne dayanarak zayıf gördüğü insanları ezmeye kalkışan yöneticileri, mağdurlarla empati yapmaları için şöyle uyarır:

Ayağının altındaki bir karıncanın halini anlamak ister misin?

Kendini bir filin ayağı altında hayal et.⁸⁴

2.3. Devletin varlık nedeninin insan haklarının korunması olduğu

Sadi, devletin ve yöneticilerin varlık nedenini toplumun varlığına dayandırır. Dolayısıyla, toplumu oluşturan insanların haklarının çiğnenmesinin devletin ve iktidarın temelini sarsacağını dile getirir :

Devlet başkanının halka olan ihtiyacı halkın ona olan ihtiyacından daha fazladır. Devlet başkanı olsa da olmasa da yine aynı halktır, ancak uyruklar olmaksızın devlet başkanının olması düşünülemez.⁸⁵

Devlet başkanları halkın başkanlarıdır, halkın haklarını çiğnedikleri zaman kendi iktidarlarına düşmanlık etmiş olurlar.⁸⁶

Devlet başkanı baş, halk beden gibidir. Ahmak kendi bedenini dişleri ile parçalamaya çalışan kimsedir.⁸⁷

Sadi, devletin kuruluşunu güvenlik ihtiyacı ve insan haklarının korunması gerekliliği ile gerekçelendirir :

Devlet başkanı ve ordu güçlülerin zayıfların haklarını çiğnemelerini önlemek ve insanların haklarını korumak için vardır. Güçlülerin hak ihlallerini engelleyip kendi halkın mülkiyet hakkını çiğnerse, bu devlet başkanına yakışan davranış olmaz ve devlet devam edemez.⁸⁸

Devlet başkanının uyrukları ile olan durumu çobanın sürü ile olan durumu gibidir. Sürüye göz kulak olmazsa çobanlıktan elde ettikleri haram yani gayrimeşrudur.⁸⁹

Hakları çiğnenenlerin (mağdurların) hakları verilmeli ki, zorbalar cesaret bulmasınlar. Çünkü denilmiştir ki : "Hırsızları bertaraf etmeyen sultan kendisi kervan soyuyor demektir."⁹⁰

Birçok doğu bilgisi gibi Sadi de, yönetici ve yönetilenler ikilemini çoban ve sürüsü benzetmesi üzerinden dile getirir. Ancak bu bazılarının hatalı bir yorumla göstermek istedikleri gibi, sürüyü çobanın keyfi ve zorba davranışlarına tabi kılmamanın gerekçesi değildir. Bilakis, yöneticiye görev ve sorumluluğunu hatırlatma, keyfi ve zorba davranışının sonucunun halk üzerinde etkisinin kurdun sürüye vereceği zarar gibi olacağını hatırlatarak çarpıcı bir uyarı getirmektedir:

En küçük bir haksızlıktan dahi kaçın. Halk sürü, yönetici ise çobandır. Ama onları keyfliğe ve şiddete terkederse, yönetici önünden korkuyla kaçılan bir kurttan başkası değildir. Vay o sürünün haline! Yazıklar olsun böyle yöneticiye!⁹¹

Sultan yoksulun bekçisidir.

⁸⁴ Saadi, 1880, 244

⁸⁵ Sa'di-yi Şirâzi, *Abaka Han'a Nasihatname*, (çev.) Turgay Şafak, ("Hükümdarlara Öğütler, Nasihatü'l-Mülük " kitabının içinde) , Büyüyen Ay, İstanbul 2016, 82

⁸⁶ Sa'di-yi Şirâzi, (çev.) Turgay Şafak, "Hükümdarlara Öğütler, Nasihatü'l-Mülük ", Büyüyen Ay, İstanbul 2016, s.55

⁸⁷ Sa'di-yi Şirâzi, Hükümdarlara Öğütler, s.55

⁸⁸ Sa'di-yi Şirâzi, Hükümdarlara Öğütler, s.67

⁸⁹ Sa'di-yi Şirâzi, *Abaka Han'a Nasihatname*, Büyüyen Ay, 83

⁹⁰ Şirazlı Sadi, Hükümdarlara Öğütler, çev. Nimet Yıldırım, s. 50

⁹¹ Saadi, *Boustan*, traduction, A.C. Barbier de Meynard, Paris 1880, p. 46 ; Sadi Şirâzi, 2016, s.47

Her ne kadar iktidar elindeyse de.

Koyunlar çoban için değildir,

Aksine, çoban onlara hizmet eder.⁹²

2.4. İnsan hakları ihlallerinin manevi müeyyidesinin önemsenmesi

Sadi devlet adamlarına ve yöneticilere halkın sesini dinlemeyi ve adaleti, diğer bir ifadeyle hukukun üstünlüğünü gerçekleştirmeyi tavsiye eder. Bu tavsiyeyi dikkate almayanlara son bir uyarı olarak, mutlak hesap ve adalet gününü hatırlatır.

Halkınız çılgınlığına kulak verin ve adaletli olun. Eğer böyle yapmazsanız size bir hesap gününün olduğunu hatırlatırım.⁹³

Sadi devlet adamlarına, karar ve uygulamalarında adaletten sapmalarının ve insanların haklarını çiğnemelerinin sonuçlarını bu dünyada iktidarlara vereceği zararlar, öbür dünyada ise kendilerini maruz bırakacağı ilahi cezaların ağırlığı üzerinden ele almaktadır. Dünyanın, iktidar ve yöneticiliğin geçiciliği; iktidardaki iyi veya kötü uygulamalara göre yöneticinin gelecek nesillere iyi veya kötü ün bırakacağı onun çok sık dile getirdiği uyarılardır:

Ey devlet başkanı! Ne iktidar ne makam kalır, senden geriye sadece yaptığın başış kalır. İyilik yapmaya çalış. Sana ancak bu kalır. Bazı yüzlerin kara, bazılarının beyaz çıkacağı günü düşün. Gücüne, makamına ve iktidarına güvenme.⁹⁴

Zorba ve diktatör devlet başkanı devletin çökmesine ve halkının perişan olmasına, ülkesinin başka milletler tarafından istilasına yol açacaktır.

Allah bir milletin çökmesini dilerse, onu bir zorbanın merhametine bırakır. İyiler insanların hakkını çiğneyen hükümdarın çevresinden uzaklaşırlar. Çünkü onda Allah'ın belasını görürler. Allah'ın cezalandırmasını en fazla hak eden insanların haklarını çiğneyen yöneticidir.⁹⁵

Güç geçicidir. Ona güvenerek güçsüzlere zarar verme. Dünyada iken bir arpa başağına değmeyen yoksul kişi, kıyamet gününde koca sultanı ulu mahkemeye çekip götürür, ondan hakkını sorar. O gün büyümek istersen, bugün küçüklere sevgiyle davran. Bir gün gücün tükenir, iktidarın biter, dilenci gibi görüdüğün insanlar yakana yapıştır.⁹⁶

Sadi insan haklarına riayet etmeyen zorba yöneticilere ilişkin uyarılarını en veciz şekilde Pendname adlı eserinde “Zorbalığın eleştirisi” başlığı altında dile getirir.

Zorbalık, sonbaharın yıkıcı rüzgârının göz alıcı bir bahçeyi yıkıp yaktığı gibi dünyayı tahrip eder. İktidarının güneşi asla sönmesin istiyorsan yönettiklerine asla baskı yapma. Dünyada zorbalık (zülüm) ateşini yakan, insanların şikâyet ve iniltilerine yol açacaktır.

Fakirleri asla ezme, çünkü zalimlerin mekânı cehennem olacaktır. Eğer hakkı çiğnenen mağdur (mazlum) gönülden iç çekiyorsa, bu yakıcı iç çekişin öfkesi su ve dünyayı ateşe verecektir. Herhangi bir dayanağı olmayan zavallı kişiye haksızlık yapma ve son olarak da mezarın dar girintisini düşün. Zayıflara saldırma

⁹² Sadi Şirâzi, 2016, s.263

⁹³ Saadi, 1991, p.39

⁹⁴ Şirazlı Sadi, *Hükümdarlara Öğütler*, çev. Nimet Yıldırım, 83

⁹⁵ Saadi, 1880, p. 46 ; Sadi Şirâzi, 2016, s. 47

⁹⁶ Şirazlı Sadi, s.64

ve iç geçirenlerin gökyüzüne yükselen dumanlarını küçük görme. Ne kötü ne de sert ol, Allah'ın cezalandırmasının beklenmedik bir şekilde üzerine gelmesinden kork.⁹⁷

2.5. İnsan hakları ihlallerinin ekonomik sonuçları

İnsan hakları ihlallerinin en ağır sonuçlarından birisi gelişmesini ve kalkınmasını engelleyerek ülkenin ekonomisine ve refahına verdiği zarardır. Sadi bunu çarpıcı şekilde dile getirir:

*Despotluğun egemen olduğu bir ülkede refah arama. Despot yöneticiler arasında en fazla çekinilecek olan ilahi adalatten korkmayandır. Bir devlet başkanı ülkesi halkına korku salmışsa, o, ülkesinin gelişmiş hale geldiğini ancak düşünde görür. İnsan hakları ihlalleri (zulüm) sadece ülkenin çökmesine yol açar ve beraberinde kötü ün getirir. Bu, ancak bilge kişilerin anlamını idrak edebilecekleri bir gerçektir.*⁹⁸

2.6. İnsan hakları ihlallerinin iktidarın yitirilmesine neden olacağı

Sadi, devletin devamlılığının adalete, çöküşünün ise adaletsizliğe dayandırır. O, Hüsrev Perviz'in⁹⁹ oğlu Şiruye'ye son nefesinde verdiği öğütlerden birisinin şu olduğunu söyler;

*Bütün kararlarında, halkın iyiliğini düşünmeyi kendine ilke edin. Halkın seni terk etmemesi için adalet ve bilgelik yolundan ayrılm. İnsanlar zorba yöneticinin ülkesinden kaçarak onun kötü adını bütün dünyaya yayarlar. Adaletsizliğin egemen olduğu bir devlet yıkılmanın eşiğindedir.*¹⁰⁰

O, insan haklarını çiğneyen baskıcı ve hukuk dışı politika ve uygulamaların devletin çökmesine ve siyasi iktidarın meşruiyetini yok ederek iktidarın yitirilmesine yol açacağını sıklıkla vurgular :

*Kurdun çoban olmayacağı gibi, bir zorba da ülke yönetemez. Despotizm siyaseti izleyen bir kral, kendi iktidarının temellerini yıkar.*¹⁰¹

Sadi bu konudaki mesajlarını çok defa çeşitli devlet başkanlarının uygulamaları üzerinden verir. Gülistan'da eski İran şahlarından birinin hikayesini anlatır :

Halkın malvarlıklarına el koyan zorba ve zalim bir İran şahını anlatırlar. Baskıcı uygulamaları o düzeye varmıştı ki, insanlar ülkelerini terkedip, yoksul fakat özgür olarak başka ülkelere sığınır oldular. Azalan ülke nüfusuna bağlı olarak devlet gelirleri azaldı, hazine boşaldı ve sonunda düşman ülke sınırlarına dayandı.

Bir gün Şah'ın huzurunda, Şahname kitabından Dahhak'ın yenilip Feridun'un iktidara geçmesine ilişkin bölüm okundu.

Veziri Şah'a sordu : Ey Şah ! Hazinesi, malı ve ordusu olmayan Feridun nasıl iktidarı elde etti ?

Şah cevap verdi : Duymadın mı ? Halk onun etrafında birleşerek Şah olmasını sağladı.

Vezir yeniden söz aldı : Ey Şah, iktidar halkın birlik olmasına bağlı ise, sen neden onları darmadığın ediyorsun, ülkeden kaçırıyorsun ? Senin için sahip olduğun iktidar önemsiz mi?

Şah sordu : Askerin ve halkın desteğini sağlamanın yolları nelerdir ?

⁹⁷ *Pend-nameh ou livre des conseils*. De Saadi, Traduit par M. Garcin de Tassy.

<http://remacle.org/bloodwolf/arabe/sadi/conseils.htm>, erişim: 21.05.2018

⁹⁸ Saadi, 1880, p. 18

⁹⁹ Eski İran'ın Sasaniler soyundan gelme yirmi ikinci hükümdarı. 590-628 arasında hükümdarlık yapmıştır. Nuşirvanı Adil'in torunudur.

¹⁰⁰ Saadi, 1880, p.19; Şeyh Sâdi, 2016, 205

¹⁰¹ Saadi, 1880, p.35

Vezir cevap verdi : Şah halkı kendine çekmek için adaletli ve kendi ülkesinde huzurlu yaşamak için yumuşak olmalıdır. Siz de ise bu niteliklerin hiçbirisi yok.

Şah vezirin bu yakınmasına öfkeleni ve onu cezaevine gönderdi.

Çok kısa bir süre sonra, şahın yeğenleri iktidarı elde etmek için ayaklandılar. Parçalanmış halk, onların tarafına geçti ve onların iktidardaki tirana karşı zafer kazanmalarını sağladılar.¹⁰²

Bostan'da yer alan başka bir hikayede haksızlığa uğramış, mağdur bir kişinin ağzından iktidardakilere mesajını verir :

Irak'ta zalim bir sultan, bir yoksulun, sarayın kemerinin altında şöyle konuştuğunu gördü :

Padişahım, sen de bir kapının ümitlisisin. Öyleyse kapının murat eşğine göz dikenlerin isteklerine cevap ver. Yüreğinden derdi atmak istiyorsan dertli yürekleri sıkıntıdan kurtarmalısın. Hakları çiğnenenler adalet ister. Onların gönüllerinin acı çekmesi devlet başkanını iktidardan eder, ülkesinden kaçırır. Sen sarayında rahat içinde uyuyorsun, garipler güneş altında kavruluyor. Bu doğru mudur ? Yöneticisinden adil olmasını istemeyen insanın hakkını Allah kıyamet günü mutlaka alacaktır.¹⁰³

Adaletin zıddı olan adaletsizlik ve onun pratik görünümleri olan sertlik, şiddet, baskı, keyfilik ve insan hakları ihlalleri gibi fiiller ise Sadi'nin iktidar sahiplerine yönelik en çok kaçınmaları uyarısı yaptığı fiillerdir.

Zayıflara karşı merhametli olmayan kendisinden güçlülerin zulmüne uğrar.

Hiç bir güçlü kola kuvvet zayıfın bileğini bükmek için verilmemiştir. Eğer tek bir gönlü üzersen senden güçlülerin baskısının boyunduruğuna düşersin.¹⁰⁴

Ey halkına acı çektiren,

Daha ne kadar hükmedebileceksin?

İktidarının sana ne faydası var?

Baskı uygulamadansa ölümün yeğdir.¹⁰⁵

2.7. Hakları çiğnenenleri savunmanın insan olmanın gereği olduğu

Devletin başındaki yöneticiler, iktidardakiler adaletten sapıp, baskı ve insan hakları ihlalleriyle insanlara acı yaşattıklarında, bundan etkilenmeyen kişiler tepkisiz ve seyirci kalamazlar, kalmamalıdır. Sadi bunun gerekliliğini çok çarpıcı bir üslupla dile getirir :

Ey ötekilerin acuları karşısında pasif kalanlar, siz insan olarak adlandırılmayı hak etmiyorsunuz !¹⁰⁶

Sadi'nin gözünde bilge, arif ve aydın insan, insanların haklarını çiğneyen devlet adamları karşısında, yanlış ve keyfi uygulamaları hayatı pahasına eleştirebilen kişilerdir. Bu konuda bir çok anekdot aktarır. Gülistan'da yer alan bir hikaye İslam tarihi'nde işlediği zulümlerin ağırlığı ve yaygınlığı nedeniyle « zalim » lakabını almış Emevilerin Irak valisi Haccac'a karşı bir dervişin cesur tutumuna ve rahatsız edici eleştirisine ilişkindir :

Bağdat'ta duaları kabul olan bir derviş çıktı ortaya. Haccac bunu çağırdı : Bana hayır dua et ! dedi.

Derviş ; "Allahım, dedi, şunun canını al !

¹⁰² Saadi, 1880, p.34; Halkınızla barışık olursanız artık düşmanlarınızdan endişe etmezsiniz. Çünkü adaletli devlet başkanının halkı onun askeridir. Saadi, 1880, p.35

¹⁰³ Şirazlı Sadi, s.53

¹⁰⁴ Saadi, 1880, s. 244

¹⁰⁵ Saadi, 1880, p.39

¹⁰⁶ Saadi, 1880, p.39

Haccac : Bu nasıl dua Allah aşkına ? diye sordu.

Derviş cevap verdi : “Hem sana hem bütün müslümanlara hayır dua !

Ey eli altındakileri inciten iktidar sahibi, bu pazar ne kadar ateşli kalır ? Nene lazım senin cihangirlik ? İnsanları incitmektense öl ! daha iyi.”¹⁰⁷

Gülistan’ın bunu takip eden hikayesi de yine bir dervişin zalim bir sultan karşısındaki özgür ve eleştirel tutumuna ilişkindir.

İnsafsız sultanlardan biri, bir sufiye sordu : İbadetlerden hangisi üstündür ?

Sufi cevap verdi : “Senin için öğle uykusu. Ta ki o bir nefeslik süre içinde halkı incitmesin. !

Bir zalimi öğle uykusu uyurken gördüm. Bu kişi fitnedir, dedim, onu uykunun kapmış olması daha iyi. “ Uykusu uyanıklığından hayırlı olan kimse varsın ölsün. ”¹⁰⁸

2.8. İnsanların haklarına sahip çıkması gerektiği

Sadi, insanları, ellerinden geldiğince doğuştan gelen temel hak ve özgürlüklerine sahip çıkmaya, ellerinden bir şey gelmediği, fiilen bir şey yapamadıkları durumlarda ise maneviyatlarını ve morallerini yitirmemeye, sabırla zor günlerin arkasından mutlaka gelecek iyi günlere hazırlanmaya teşvik eder.

Ey güçsüz olan ! Sen de zorluğa dayanmaya çalış. Gün gelir sen de güçlü olursun.

Zalimden intikam almak için bütün gücünü kullan.

Ateş düştüğü yeri yakar. Açlık çekmeyen bir insan, tokluğun kaybetimini bilmez. “Kervancılar sadece kendi yükünü düşünür. ”

Acı çeken, aç yaşayan, zorda kalanın merhamet beklemesi büyük yanılıdır. “Sırtı yük dolu merkebe kimse acımaz. ”

Zulme uğramış olanın kurumuş dudaklarına söyleyin gülsün, bir gün mutlaka zalimin dişleri sökülecektir.

Sabahın gün ışığından sonra uyanan, bekçinin gecesini nasıl bilebilir ?¹⁰⁹

Bir ülkede güçsüz güçlüden zulüm görüyorsa, yöneticiye uyku yasaktır.

Halkını incitme. Allah seni onların nezaretine vermiştir, sen çobansın. Süriye hainlik edip kurt gibi davranma.

Kötülüğün de sonu ölümdür, hem de ona yaraşır kötü bir ölüm !

Halka yapılan zulüm biter, fakat bunu yapanın adı kötü devam eder.¹¹⁰

2.9. Yaşam hakkı

Yaşam hakkı Sadi’nin en çok üzerinde durduğu hakttır. Sadi’nin yaşam hakkına verdiği önemin gerekçesi aşağıdaki satırlarda gizlidir :

Diriyi öldürebilirsin ancak ölüyü diriltme imkanın yoktur. Mücevheri kırmak kolaydır, ancak kırılmış mücevheri bir araya getirmek kolay değildir.¹¹¹

¹⁰⁷ Sadi Şirâzî, 2016, s. 246; Sâdî-i Şirâzî, 2011, s. 296

¹⁰⁸ Sadi Şirâzî, 2016, s. 246

¹⁰⁹ Şirazlı Sadi, s. 58

¹¹⁰ Şirazlı Sadi, s.61

¹¹¹ Sadi, Hükümdarlara Öğütler, çev. Nimet Yıldırım, s. 69

Sadi'nin yaşam hakkı konusunda özellikle üzerinde durduğu konulardan birisi yaşam hakkının en fazla ihlaline neden olması nedeniyle iktidar kavgalarının ve savaşların kötülüğüdür. İktidar kavgalarını onaylamadığını şöyle dile getirir :

Bilgeler ; “On derviş bir kilime sığar da, iki sultan bir cihana sığmaz ” der.

Allah dostu, bir ekmeğin yarısını yerse,

Diğer yarısını fakirlere sunar.

Bir sultan yedi kıtaya sahip iken,

Diğer bölgeleri de almayı arzular.¹¹²

Sadi devlet adamlarını anlamsız savaşlara ve yağmaya son vermeye ve makul, alçakgönüllü ve tedbirli olmaya çağırır. Hırs onu gerçek bir milli güvenlik tehlikesi dışında komşu ülkelerle savaşa itmemelidir, çünkü askeri seferler yalnız düşmanı değil kendi halkını da yoksullaştırır.

Bir ordun var ve cesaretlisin,

Ama onu sınıra göndermekten sakın,

Sultan sağlam hisarında güvendedir,

Zarar görececek olan zavallı halktır.¹¹³

Gülistan'da yer verdiği bir hikayede adaletsizlik ve özellikle yaşam hakkı ihlalinin yöneticinin vicdanında yol açacağı yaraya dikkati çeker :

Vaktiyle bir sultan, suçsuz birinin öldürülmesini emretti. Adamcağız ; “Sultanım, öfkeniz nedeniyle kendinize zulmetmeyiniz ” dedi. Sultan ; Bu nasıl olur ? diye itiraz edince, usulca cevap verdi : “Emriniz gereği bir nefeslik ömrüm biter gider. Fakat bunun vebali sonsuza kadar boynunuzda kalır. “

Bu sözler sultanı derinden etkiledi. Sultan onu affetti ve özür diledi.¹¹⁴

Sadi zamanında yaygın bir pratik olan ölüm cezasının sınırlandırılması konusunda da çaba gösterir. Devlet başkanlarına kanunun öngördüğü haller dışında ölüm cezası verilmesinden kaçınmaları uyarısı yapar.

Haksız şekilde yönetimin altındakilerden herhangi bir kimseyi ölüm cezasına çarptırma! Çünkü onlar senin iktidarının yardımcısı ve desteğidirler.¹¹⁵

Diğer yandan Sadi ölüm cezasının bile infazında acele edilmemesi gerektiği düşüncesindedir :

Bilgelerin bir kısmı; “Mahpusları öldürmek isterken düşünmek daha doğrudur. Çünkü seçim sendeyken hakkın devam etmektedir. İster öldür, ister bırak. Ancak düşünmeden öldürürsen telafisi olmayan bir yararı yok etmiş olabilirsin.” demişlerdir.

Diriyi öldürmek pek kolaydır,

¹¹² Sadi Şirâzî, 2016, s. 238

¹¹³ Shahâb Vahdati, Le jardin des fruits ou le Boustân de Saadi, La Revue de Teheran, N° 141, août 2017, <http://www.teheran.ir/spip.php?article2427#gsc.tab=0>, erişim: 15.05.2018

¹¹⁴ Sadi Şirâzî, 2016, s. 264

¹¹⁵ Saadi, 1880, p. 18

*Ancak ölüyü bir daha diriltemezsin.*¹¹⁶

Sadi, döneminin devlet adamlarına, ülkelerinin kamu düzenini bozan ve güvenliğini tehdit eden faaliyetlere girişen yabancıların öldürülmeleri yerine günümüzde olduğu gibi sınır dışı edilmelerini önermektedir. Bu hassasiyetin kaynağının ise onun yaşam hakkına verdiği önem olduğu, ifadelerinden anlaşılmaktadır.

*Kötü niyetli bir yabancıyı görürsen onu öldürme, onu incitmeden (ışkence yapmadan) ülkenden gönder. Onu ülkenden uzaklaştırır ve bunu cezadan sayıp başka bir hüküm vermezsen, doğru davranmış olursun. Zira cezasını kendi bulacaktır. Onun kötü huyu peşinden ayrılmayan bir düşmandır.*¹¹⁷

Diğer yandan Sadi, savaş esirlerinin öldürülmesi yerine af edilmesini önererek asırlar öncesinden savaşlarda uygulanan insani hukuku dile getirir :

Düşmanı yendiğinde canına kıyma, yenilgi acısı onun için yeterlidir.

*Düşmanın çevrende minnetle dolaşması eteğini kanına bulaşturmaktan iyidir.*¹¹⁸

Devrinin savaş, çatışma ve iktidar mücadelelerinin yolaçtığı sosyal, ekonomik yıkımların şahidi olan Sadi, barışı adalet gibi üstün bir değer olarak insan ve toplum felsefesinin temelini koyar :

*Barışçı davranana sertlik gösterme ; barış kapısını çalana savaş açma.*¹¹⁹

Savaşın son çare olması ve barış sağlamak için bütün yollar tüketildikten sonra meşru olması Sadi'nin bütün eserlerinde vurguladığı bir görüştür :

*Barışın devamı için başvurduğun bütün çareler fayda sağlamazsa işte o zaman elini kılıca atmak en doğru harekettir ve düşmanın kanını dökmek de helaldir.*¹²⁰

Barışı sağlayacaksa paradan fedakarlık yapılabilir :

Madende hala altın varsa hayatı tehlikeye atmamal ; Arapların dediği gibi : "Kılıç son çaredir "

Bütün yollar tüketilip kalmayınca çare,

*Meşru olur kılıcı almak ele.*¹²¹

Bostan'ın girişinde Atabek Ebu Bekir'i de yılda otuz bin altın vermek suretiyle ülkesini Moğolların istilasından koruduğu için över :

*İskender, taş ve tunç duvarlarla Yecüc ve Mecüc'ü yolunu dünyaya dar etmişti. Senin küfür Yecüc'üne karşı kurduğun set ise İskender'in duvarı gibi tunçtan değil, altından yapılmıştır. Bu güven ve adalet havası içinde seni şükürle övmeyen şairin dili tutulsun.*¹²²

Yöneticiler diğer devletlerle olan ihtilaflarını barışçıl yollarla çözmeye sonuna kadar uğraşmalıdırlar. Sadi bu konudaki görüşünü de yaşam hakkının önemi ile gerekçelendirir.

¹¹⁶ Sadi Şirâzi, 2016, s.384

¹¹⁷ Sadi Şirâzi, 2016, s. 30

¹¹⁸ Şirazlı Sadi, s. 51

¹¹⁹ Saadi, p.214. Tatlı konuşan kimseyle sen sert konuşma. Barış kapısını çalanla savaş çıkarma. Sâdi-i Şirazi, 2011, s.422

¹²⁰ Şeyh Sâdi, 2016, s.242

¹²¹ Saadi, p.214

¹²² Sâdi-i Şirazi, 2011, s. 29

*Zaferin yumuşaklıkla sağlanması mümkün ise, savaşmaktan ve kan akıtmaktan sakın. İnsanlık üzerine yemin olsun ki bir uçtan bir uca yeryüzünün iktidarı, yere bir damla kan akıtmaya değmez.*¹²³

Sadi savaş ortamında bile insani hukukun uygulanması ve yaşam hakkına üstünlük tanınmasına taraftardır. Yöneticilere, düşman yöneticilerin yaşam hakkına riayet etmelerinin kendi çıkarlarına olduğunu söyler :

Bir düşmana üstün geldiğin zaman onu incitme ; zaten kendi derdi kendine yeter.

*Düşmanı öldürüp kanının günahını boynuna alma. Onun, hayran hayran senin etrafında yaşaması daha iyidir.*¹²⁴

2.10. Adil yargılanma hakkı

Sadi bir suç ihbarı üzerine araştırılmadan, soruşturulmadan idari ve adli işlem yapılmasını ister :

*Bir ihbarı, gerçek olup olmadığını iyice incelemeden dikkate almayın.*¹²⁵

*Suçlu kanıtlanmadıkça kişiyi sırf hasmının ihbarıyla mahkum etme.*¹²⁶

*Devlet başkanı, kötü niyetli kimselerin sözlerine kulak asmamalı, suçu sabit oluncaya kadar kimsenin cezalandırılmasına müsaade etmemelidir.*¹²⁷

Bir eski bakanın yeni bakana yönelik ihbarı karşısında sağduyulu hareket edip adil yargılama ilkelerini uygulayarak karar veren devlet adamına şöyle söyler :

*Akl öfkemi frenlemeseydi, bir masumu bir hainin ihbarlarına feda etmiş olacaktım.*¹²⁸

Ardından söz konusu devlet başkanının iftiracıyı cezalandırdığını belirtir.

Sadi ceza adaletinde adil yargılamanın önemine ve gerekliliğine işaret eder :

*Kanıtları görmeden, iddiaların güvenilirliğini belirlemeden, suçun işlendiğini kesinleştirmeden bir kişinin suçluluğu onaylanmamalı ve böyle biri cezalandırılmamalıdır.*¹²⁹

2.11. Düşünce ve ifade özgürlüğü

Sadi Bostan'ın girişinde, eserini ithaf ettiği Atabek Ebu Bekir'e hitap ederken, gerçek bir fikir özgürlüğü ve bir bilge ve bilim insanından beklenen bir medeni cesaret örneği verir :

*Sadi'nin senin döneminde yaşaması senin talihindedir ve ayla güneş göklerde parladığı müddetçe hatıran sonsuza dek bu eserin dizelerinde yaşayacaktır.*¹³⁰

Yine Atabek Ebu Bekir'i ifade özgürlüğüne saygı göstermesi nedeniyle över :

Hükümdarım senin adetin hak yolundan gitmektir. Bu bakımdan senin huzurunda hakkı savunanın gönlü rahattır.

¹²³ Saadi, 1880, p. 34 ; Sâdi-i Şirâzi, 2011, s.46

¹²⁴ Sâdi-i Şirâzi, 2011, s.46

¹²⁵ Saadi, 1880, p.23

¹²⁶ Saadi, 1880, p.27

¹²⁷ Sadi, Abaka Han'a Nasihatname, Büyüyen Ay, s.82

¹²⁸ Saadi, 1880, p.27

¹²⁹ Sadi, *Hükümdarlara Öğütler*, çev. Nimet Yıldırım, s. 88

¹³⁰ Saadi,1880, p. 11, Sadi Şirâzi, 2016, s.24

Ey temiz düşünceli hükümdar ! Sen Allah adamısın. Senin yanında hak söz söylenebilir.

Bir zalimin benden incinmesi şaşılacak bir şey değildir. Çünkü o hürsüzdür ; ben ise bekçiyim. Sen de insaflı ve adil bir bekçisin. Allah'ın himayesi ve muhafazası da sana bekçi olsun.¹³¹

Aşağıdaki şiiri de ifade özgürlüğünün eşsiz bir örneğidir :

Sadi sen cesur şeyler söylüyorsun. Elindeyken çal kılıcı, adalet dünyasının kapılarını sonuna kadar arala. Adaletle hükmetmeyenleri, çağır adil yola. Doğru bildiğini söylemeye devam et. Zira hak söz, söylenmelidir. Rüşvet kabul edecek kadar alçak, dalkavukluk yapacak kadar onnursuz biri değilsin sen. Kulaktan dolma bilgilerle hareket edeceksen ; kitabında hikmete, hakikate, öğüde yer verme. Yok eğer öyle yapmak istemiyorsan ; artık ne söylersen söyle.¹³²

Nitekim ünlü devlet adamı ve şair Ziya Paşa (1825-1880), onun ifade hürriyetine karşı hayranlığını çarpıcı şekilde ifade eder : Sadi, *muhatabın adaletini sevabıyla söyler, yaptığı zulmün azabını da söyler. Dervişin padişaha nasihat etmesi...O asra göre nasıl bir cesarettir bu ? Elbette insan böyle pervasız olmalı, yüze gülererek gerçekleri gizlemek yoluna gitmemeli.*¹³³

Sadi ifade özgürlüğünün iki boyutuna dikkat çeker. İlki insanların ifade özgürlüğünü ve eleştiri haklarını kullanabilmelerinin, toplumun yararı ile devletin ve iktidarın daha iyi ve doğru politikalar geliştirebilmesi için zorunlu olmasıdır. İkinci ise kişilerin ifade özgürlüklerini kullanmalarının, kendi bireysel, ruhsal ve ahlaki gelişimleri için zorunlu olduğu bilinciyle davranmalarındır. AİHM bu hususu kararlarında, benzer şekilde, « *Ifade özgürlüğü, demokratik toplumun başlıca temellerinden biri ve toplumun ilerlemesi ile bireyin gelişmesinin temel koşullarından birini oluşturmaktadır* »¹³⁴ şeklinde ifade eder.

Bu nedenle Sadi yöneticilerin çevrelerini, politika ve uygulamalarına ilişkin görüş ve eleştirilerini dile getirebilecek cesarete sahip kişilerden oluşturmalarını ister :

Kusurlarımı yüzüme karşı söyleyenler, iyiliğimi isteyen dostlarımdan başkası değildir.

Hakiki dost zoruna güste bile ayıbını yüzüne karşı söyleyen ve arkandan ayıplarını örtüp adının kötüye çıkmasını engelleyen kimsedir.¹³⁵

Bilgelerin sana verdikleri derstler senin kusurlarını samimi bir şekilde ifade eden sıradan bir insandan aldıklarının yerini tutamaz. Gerçeği düşmanından sor; dostun her zaman seni onaylamaya hazırdır. Yaltakçılar senin dostun değildir ; senin gerçek dostun senin kusurlarını söyleyenlerdir. Hastalığının ilacı acı bir zehir olan hastaya şeker vermek hatadır.

Sadece ölümden ve cezalandırılmaktan korkmayan ve menfaat beklemeyen devlet başkanını eleştirebilir.¹³⁶

¹³¹ Şeyh Sâdi, 2016, s.242

¹³² Saadi, 1880, p. 64; Sadî Şirâzî, 2016, s. 13; Sadi, sen sözünü sakınmazsın. Kılıç elindeyken nasihat kapısını aç, bildiğini söyle. Ne rüşvet alıyorsun ne de gönül aldatıyorsun. Şu halde doğruyu söylemen daha iyidir. Hırsa kapılırsan hikmet defterini düzersin. Tamahkârlığı bırak ta her istediğini söyle. Sâdi-i Şirâzî, 2011, s.48

¹³³ Şiirin Osmanlıca tamamı için bkz.Hüseyin Daniş, Şeyh Sa'di, (içinde; Sa'di-yi Şirâzî, (çev.) Turgay Şafak, Hükümdarlara Öğütler, Nasihatü'l-Mülük, Büyüyen Ay, İstanbul 2016), s. 32.

¹³⁴ Ergin Ergül, *Bireysel Başvuru*, s.308

¹³⁵ Sadi, Hükümdarlara Öğütler, s.76

¹³⁶ Saadi, p. 246

Sadi kendisinden hastalığı için dua isteyen devrin zalim hükümdarını yüzüne karşı sert şekilde eleştiren bilgenin dilinden şu çarpıcı cümleyi kurar : « *Gerçeği gizlemek hainliktir.* »¹³⁷ Padişah'ı yüzüne karşı eleştirdiği için hapse atılan bir dervişe ise şunları söyler : *Gerçeği haykırmanın cezası zindansa buna seve seve razıyım.*¹³⁸

Yönetilenler açısından ifade özgürlüğü, kişinin yerinde ve zamanında söylenmesi gerekeni söyleyebilmesini gerektirir. Aksi takdirde, o insanın kişiliği ve ruhu bundan zarar görür. O, şöyle der ;

*İnsan ruhunu iki şey karartır: Susulacak yerde konuşmak ve konuşulacak yerde susmak.*¹³⁹

Akıllının önünde susmak terbiye gereği ise de, sen yeri gelince söylemeye bak.

*Faydası olacağına inandığın sözü söyle ; varsın kimsenin hoşuna gitmesin.*¹⁴⁰

Bilindiği gibi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında siyasetçilere yönelik eleştirinin sınırlarının daha geniş olduğu belirtilir. Sadi de benzer şekilde arkasından çekeştirilebilecek üç sınıf insandan birinci gurubun “*halkın kalbini inciten, halka zararı dokunan ve halkın ayıpladığı yolu tutan devlet başkanı* ” olduğunu söyler ve çünkü der, *bu tür devlet adamlarının şerrinden kurtulmak ve zulmünü başkalarına haber vermek amacıyla halk arkasından konuşabilir.*¹⁴¹

2.12. Mülkiyet hakkı

Sadi mülkiyet hakkının korunmasını devletin temel görevleri arasında görür. Bu hakkın ihlalinin idari pratik halini almasının iktidarın ve devletin sonunu getireceğini ifade eder :

*Devlet başkanı ve ordunun varlık sebebi halklarını korumak ve gözetmektir. Yönettikleri toplumda güçlülerin zayıfların mallarına el uzatmalarını engellemek onların ilk görevleridir. Eğer bu görevlerini yerine getirmeyip bir de kendileri halkın malına el uzatacak olurlarsa, bu yaptıklarının kendilerine hiç bir yararı olmayacağı gibi, egemenliklerinin de sonunu getirecektir.*¹⁴²

Ona göre, gerçek yöneticinin en önemli özelliklerinden biri, “*zengin ve varlıklı insanların mallarına göz dikmemesidir.* »¹⁴³

*İyilikle sonsuz bir ismin sahibi olan değerli insanlar hiç bir zaman halkın malına el uzatmamışlardır.*¹⁴⁴

*Fakir devlet adamı halkın malına göz koyandır.*¹⁴⁵

*Devlet başkanı ölmüş kişilerin mallarını yetim kalan yakınlarına vermeli. O mallara el koymak yöneticilerin şanına yakışmaz, uğurlu da değildir.*¹⁴⁶

¹³⁷ Şirazlı Sadi, s. 71

¹³⁸ Şirazlı Sadi, s. 80

¹³⁹ Balcı, s.451

¹⁴⁰ Sadî Şirâzî, 2016, s.171

¹⁴¹ Sadî Şirâzî, 2016, s. 169. Diğerleri ise, hayâsız insan ve tartıda hile yapan sahtekâr insandır.

¹⁴² Sadi, Hükümdarlara Öğütler, çev. Nimet Yıldırım, s. 109

¹⁴³ Sadi, Hükümdarlara Öğütler, çev. Nimet Yıldırım, s. 108

¹⁴⁴ Şirazlı Sadi, s.50

¹⁴⁵ Sadi, Hükümdarlara Öğütler, çev. Nimet Yıldırım, s. 64

¹⁴⁶ Sadi, Hükümdarlara Öğütler, çev. Nimet Yıldırım, s. 113

3. İbn Haldun: Hukuka ve İnsan Haklarına Dayalı Devlet ve Medeniyet Teorisi

3.1. Genel olarak

İbn Haldun (1332-1406), *Mukaddime* adlı eşsiz eseri ve bu eserinde temellerini attığı “*umran*” yani “*genel toplum ve medeniyet*” bilimi ile evrensel ölçekte tanınan ve büyük saygı gören bir isimdir. O, kişiliğinde bilim, bilgelik, kamu görevi ile siyaset ve hukuku kaynaştırmış, çok yönlü ve gelmiş geçmiş en ünlü Müslüman bilgin ve düşünürlerdendir.

Düşünür Mukaddime’de, kurucusu olduğu “*umran bilimi*” kapsamında “devlet, toplum, siyasi iktidar gibi kamu hukukunu, devlet teorisini, hukuk sosyolojisini ve siyaset bilimini ilgilendiren alanlarda da düşünce yürütmüş ve Batı’da asırlar sonra ulaşılabilen kendine özgü bilimsel bir araştırma metodu ortaya koymuştur.”¹⁴⁷

Onun, bu önemli eserinde devlet ve “medeniyetlerin kuruluş, yükseliş ve çöküşünü açıklayan büyük teorisinin içerisinde, bir siyaset teorisi ile hukuk, adalet ve insan hakları teorileri de yer almaktadır.

İbn Haldun hayatın pozitif yüzü kadar negatif yüzünü de tatmıştır. Bunlar arasında siyasi nedenlerle Fasta 1356 ve 1358 yılları arasında iki yıla yakın hapsedilmesi de vardır. Hapisten ancak mevcut sultanın ölümü ile kurtulabilmiştir. Tarihin garib bir cilvesi olarak, birkaç yıl sonra en yüksek idari-adli yargı ve denetleme kurumu olan “Divan-ı Mezalim” başkanlığı (1361-1363)¹⁴⁸ ve yüksek yargıçlık yapmıştır.¹⁴⁹ “Bu görev ancak üst düzey hukukçuların getirildiği bir yüksek yargı makamıydı.¹⁵⁰ O dönemde daha otuz yaşında olan İbn Haldun’un bu makama getirilmesi onun hukuk alanında kendini ispatlamış bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹⁵¹ Bu görevi de ehliyet, liyakat ve adaletle yürütmüştür.¹⁵²

İbn Haldun bugünkü Tunus, Cezayir ve Fas’a hâkim üç ayrı Müslüman devletin ve İspanya’nın son Müslüman devleti Beni Ahmer’in aralarındaki bitip tükenmeyen mücadelelerinin gerek tarafı, gerekse tanık ve gözlemcisi olmuştur. Endülüs’ten Şam’a kadar İslam topraklarını gördüğü gibi İspanya’nın Hristiyan bölgelerini de görmüştür.

1382’de hacca gitme gerekçesi, gerçekte ise kendisine karşı bilim ve iktidar çevrelerinde gözlediği kıskançlık nedeniyle Tunus’tan ayrılarak Mısır’a gelmiştir. Burada kısa süre içinde dönemin en gelişmiş ve zengin ülkeleri arasında yer alan Memluk idaresindeki Mısır’ın en meşhur üniversitesi El Ezher’e öğretim üyesi olmuştur (1383). Daha sonra Kamhiye (1383), Zahiriyeye (1384) ve Surtatmış (1389) üniversitelerinde de ders vermiştir. Buralarda özellikle hukuk öğretmiştir. Öğretim üyesi İbn Haldun’un açılış derslerinde devrin sultanı, ileri gelen devlet erkânı ve ünlü bilginleri hazır bulunmuşlardır. Bu derslerin metinleri otobiyografisinde yer almaktadır.¹⁵³ Dönemin Mısır’ının İslam dünyası’nın görece en istikrarlı ve müreffeh ülkesi ve bilim adamları içinde bir cazibe merkezi olduğu İbn Haldun’un anlatımlarından anlaşılmaktadır.

Mısır’da hukuk alanında ve yargı sisteminde gözlemlediği sıkıntıları düzeltmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Ardından hocalığının yanısıra Maliki baş yargıçlığı görevine atanması, ona Mukaddime’nin değişik

¹⁴⁷ Fuat Andıç - Süphan Andıç - Mustafa Koçak, *İbn-i Haldun Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceler*, Kadim yayınları, Ankara 2011, s.16.

¹⁴⁸ İslam devletlerine özgü olup, zamanında devlet görevlilerinin keyfi davranışlarının ve insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve cezalandırılmasında önemli rol oynayan Divan- ı Mezalim, idari ve hukuki bir kurum olarak, normal mahkemelerin karara bağlanmakta zorlanacağı ceza ve hukuk davalarını karara bağlamak ve uygulamak, idari şikâyetleri dinlemek üzere oluşturulmuş yüksek kurul olarak tanımlanabilir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Celal Yeniçeri, “Mezâlîm”, İslam Ansiklopedisi, yıl: 2004, cilt: 29, sayfa: 515-518.

¹⁴⁹ Mücahit, 2012, s. 153

¹⁵⁰ Muhammed Âbid El-Câbirî, çev. Muhammet Çelik, *İbn Haldun’un Düşüncesi, Asabiyyet ve Devlet*, mana yayınları, İstanbul 2018, s. 54 El-Câbirî, s. 60

¹⁵¹ El-Câbirî, s. 60

¹⁵² Zağbi, s. 15

¹⁵³ Bkz. İbn Haldun, *Bilim ve Siyaset Arasında Hatıralar, Et-Ta’rif*, çev. Vecdi Akyüz, Dergah yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, s.177, 180 ve 185

yerlerinde yer verdiği adalet ve yargı sistemine ilişkin görüş ve değerlendirmelerini uygulamaya geçirme fırsatı sağlamıştır.¹⁵⁴

İbn Haldun baş yargıçlığa atanınca Memluk adlı teşkilatının büyük bir yozlaşmayla yüz yüze olduğunu görmüş ve bu kötü durumu düzeltmek için dizi girişimde bulunmuştur. Onun mevcut yapıyı düzeltme yönündeki bu çabaları yerleşik düzeni ve bundan çıkar sağlayanları rahatsız etmiş ve İbn Haldun çeşitli engellemeler ve hatıratında ayrıntılı şekilde anlattığı komplolarla karşılaşmıştır.¹⁵⁵

Bu görevi sırasında özellikle adalete düşkünlüğü, tarafsızlığı, siyasi etkilere karşı koyma kararlılığı yüzünden şikâyet ve iftiralara uğramıştır. Sultanın huzurunda yapılan duruşmada beraat etmişse de, gururu incinen İbn Haldun, 10 ay sonra hâkimlik görevini bırakarak bir süre El Ezher de öğretim üyeliği ile yetinmiştir.¹⁵⁶

On iki yıl sonra baş yargıçlık görevine yeniden atanmıştır. Bundan sonraki süreçte istifalar ya da görevden almalar ile yeniden atamalar birbirini takip etmiş, 1384-1406 yılları arasında toplamda altı kez bu önemli görevi üstlenmiştir.¹⁵⁷ Böylece, aralıklarla beş buçuk yıl kadar baş yargıçlık yapmıştır. Vefat ettiğinde de altıncı kez atandığı baş yargıçlık görevinde bulunmaktaydı.¹⁵⁸ Zaten 1405 yılına kadar ki hatıraları içeren otobiyografisi, “üçüncü, dördüncü ve beşinci kez yargıçlık görevleri” konusu ile son bulur.

3.2. İnsan ve İnsan Hakları Anlayışı

İbn Haldun’un ilgilendiği ve ele aldığı bütün problemler ‘insan’ kavramı etrafında şekillenir. İnsan faktörü onun analizlerinin odağını oluşturur. Zira medeniyetlerin yükseliş ve çöküşleri halkın refah veya sefalet içinde oluşuna yakın bir şekilde bağlıdır.¹⁵⁹ Gerçekten o “insanı dini, toplumsal ve tarihsel bir varlık olarak ele almıştır. Dolayısıyla devlet, medeniyet, yönetme – yönetilme ilişkileri, şehir yaşamı ve bunlarla ilihtili davranış biçimlerinin hepsi ‘insan’dan¹⁶⁰ türeyen ikincil meselelerdir.”¹⁶¹

İbn Haldun genel toplumsal yaşamın temeli olan kırsal toplumda, toplumun yapıtaşı olan bireyleri doğuştan özgür ve eşit görür.

Doğuştan özgür olmak, doğuştan belirli temel haklara sahip olmak demektir. Zira özgürlüklerin kaynağı haklardır. Bu hakları tanıyan ve koruma altına alan toplumun hukukudur.¹⁶²

Düşünür kır toplum yaşamında bireylerin birbirleriyle işbirliği ve yardımlaşma içine girmelerini kan bağına dayalı duygudaşlığa yani asabiyyete bağlar. Bireylerin üzerinde zorlama gücüne sahip olmayan ve yaşamlarına toplumun varlığını sürdürebilmesine yetecek kadar asgari düzeyde müdahil olan bir otorite öngörür.

İbn Haldun bireyin ve toplumun haklarının devlete karşı korunması gerekliliğini, Mevlana ve Sadi gibi zulüm kavramından hareketle açıklar. Düşünür İslam inancında zulmün¹⁶³ ağır şekilde kötülenmesinden, İslam hukukunun adaletin gerçekleşmesine yönelik beş yüce hedefinden ve medeniyet bilimi verilerinden yani tarihte yaşanmış olayların ve içinde yaşadığı kır ve şehir toplumlarında gözlemlediği hak ihlallerinin (zulüm fiillerinin) insan türünün bekası ve medeniyet üzerindeki sonuçlarından hareketle somut, pratik bir insan hakları teorisi ortaya

¹⁵⁴ Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri, *Ibn Haldun*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940, s.11

¹⁵⁵ Morimoto Kosei, “İbn Haldun’un Tespitlerine Göre Memluk Devleti Yargı Sistemi”, çev. Muhammed Tayyib Kılıç, İSTEM, Cilt, Sayı 21, Sayfalar, s. 165

¹⁵⁶ Ülker Gürkan, “Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun”, AÜHFD, 24(1), s.223-246,1967, s. 225, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/336/3416.pdf>

¹⁵⁷ Kosei, s.164

¹⁵⁸ Huriye Tevfik Mücahit, *Farabi'den Abdur' a Siyasi Düşünce*, çev. Vecdi Akyüz, İz yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 155

¹⁵⁹ M.Umer Chapra, “İbn Haldun’un Gelişme Teorisi Günümüz İslam Dünyasının Düşük Performansını İzahta Yardımcı Olur mu?”, Editör, Recep Şentürk, *Ibn Haldun, Güncel Okumalar*, İz yayıncılık, İstanbul 2017, s.375

¹⁶⁰ Mukaddime’de insan (الإنسان), insani (الإنسانية) (200 kez), beşer (البشر), beşeriyet (البشرية) (200 kez), şahıslar (أشخاص) (33 kez) gibi kelimelerin sayısının çokluğu da düşünürün umranın temeline insanı koyduğunun somut bir göstergesidir.

¹⁶¹ Aytakin Demircioğlu, “İbn Haldun’un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2013, s.3

¹⁶² Sulhi Dönmez, “İnsan Hakları Kavramının Devlet Yönetim Felsefesinde Yerleşmesi ve Kurumsallaşması”, Türk Kültürüne Hizmet vakfı, 1. Kitap, *Türklerde İnsanı Değerler ve İnsan Hakları*, İstanbul 1992, s.2

¹⁶³ Düşünür Mukaddime’de zulüm (الظلم)kelimesini 23 defa, zalim (الظالم) ve zalimler (الظالمين) kelimesini 7 defa (العدل) *adalet* kelimesini ise 33 defa kullanır.

koyar. Bu teoride, umranın gelişmesi, sürdürülebilmesi ve çöküşünün engellenebilmesini insan haklarının korunmasına bağlar.

Bu açıdan bakıldığında, “İbn Haldun günümüzde revaç bulan, “İslam’a dayalı insan hakları” arayışına, zulmün dayanaklarına karşı çıkan ve gereğini yapma doğrultusunda bir teorik imkânlar dizisi sağlamaktadır.”¹⁶⁴

İbn Haldun için toplum ve devlet açısından ekonomi, ekonomik faaliyetler ve bireylerin bu konudaki çalışma, üretme motivasyonu büyük önem taşır. Bu ise ancak devletin adaletli, insanların temel hak ve özgürlüklerine saygı gösteren uygulamalarıyla yavaş yavaş gerçekleşir. Zenginlik, toplumun mali kaynak ve imkânlarının, toplumun içindeki elverişsiz şartların iyileştirilmesi yolunda kullanılması ve ülkede korku ve insan hakları ihlalleri (zulüm) koşullarının ortadan kaldırılması; böylece, insanların ekonomik bakımdan canlı, aktif ve üretken hale gelmesi ile artar.¹⁶⁵

3.3. İnsan haklarının çiğnenmesi kavramı

İbn Haldun’un “zulüm” terimini kullandığı bağlamlar ve terime ilişkin teorik açıklamaları irdelendiğinde, bu terimin günümüzdeki “insan hakları ihlali” kavramına karşılık geldiği görülür.

İbn Haldun Mukaddime’de, “insan haklarının çiğnenmesi (zulüm) medeniyeti yıkar” başlığı altında “yaşam hakkından mülkiyet hakkına kadar bir dizi temel hak ve özgürlüğün ihlallerinin yıkıcı sonuçlarına karşı devleti ve iktidarları uyarır. Bu başlık altında Zerdüş Rahip ile Pers Kralının hikâyesini anlattıktan sonra, “*bu hikâyeden alınacak ders adaletsizliğin önce medeniyeti ardından iktidarı yıktığıdır*” der.¹⁶⁶ Burada İbn Haldun “*harap*” kelimesini kullanarak, insan hakları ihlallerinin sonuçlarını şiddetli deprem gibi doğal felaketlerin veya ağır bir savaşın yol açtığı yıkımla bir tutmaktadır. Dolayısıyla, düşünürü göre, genel toplumsal yaşamın ve medeniyetin devamlılığı adalete ve insan haklarının korunmasına bağlıdır.

İbn Haldun, insan haklarının hem yargısal hem idari mekanizmalarca korunmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Yargı sisteminin fonksiyonundan bahsederken kullandığı “*hakları çiğnenenler adalete bulur, insanlar haklarını alır*”¹⁶⁷ ifadeleri onun insan haklarının yargısal korunmasına verdiği önemi göstermektedir.

Diğer yandan adalet konusunda olduğu gibi, mukaddime’de alıntılıdığı bazı tarihi belgeler de, onun insan haklarına bakışını gösteren dolaylı bilgi kaynaklarıdır. Bu kaynaklardan birisi, İbn Haldun’un çok kıymetli bulunduğu, Abbasiler’in Horasan valisi iken Tahiriler devleti’ni kuran Tahir bin Hüseyin’in Mısır ve Suriye’ye olağanüstü yetkili vali olarak atanan oğlu Emir Abdullah’a tavsiyelerinde, siyasetçi ve yöneticilere yönelik olarak günümüzde insan haklarına ilişkin uluslararası belgelerde ve anayasalarda düzenlenen insan onuruna saygı, yaşam hakkı, güvenlik hakkı gibi önemli haklar da yer almaktadır:

*Allah sana bu görevi vererek yönetimine verdiği kullarına yumuşaklıkla davranmanı mecbur tuttu, seni aralarında adaleti ve Allah’ın haklarını ve yasalarını uygulamak ve onların ve ailelerinin can, namus ve onurlarını korumak, yol güvenliklerini ve huzurlarını sağlamakla yükümlü tutmuştur.*¹⁶⁸

Bu ifadeler bir bakıma insan haklarının korunmasında idari makamlara düşen görevleri ortaya koymaktadır. Burada dikkat çekici ve ilginç olan diğer bir husus yukarıdaki ifadelerin devamında devletin ve iktidarın insan haklarına ilişkin yükümlülük ve sorumluluklarının öncelikli kabul edilmesi ile bunların hayata geçirilmesinin siyasetin ve yönetimin özü olarak nitelendirilmesidir.

*Bu sorumlulukları yerine getirmek için anlayış, akıl ve görüşünü harekete geçir! Hiçbir meşguliyet seni bu sorumluluklarını yerine getirmekten alıkoymasın. Bunlar senin öncelikli ve temel görevlerindir. Senin yöneticiliğinin özü budur.*¹⁶⁹

¹⁶⁴ Ümit Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğubatu, 5. Baskı, Ankara 2011, s.264, dpn. 107

¹⁶⁵ Yaylagül Ceran, “İbrahim Erol Kozak, İbn Halduna Göre İnsan-Toplum-İktisat”, *Divan İlimi Araştırmalar*, S. 21 (2006/2), s. 2002

¹⁶⁶ İbn Khaldûn, *Discours sur l’Histoire universelle Al- Muqaddima*, par Vincent Monteil, Paris 1997, s. 447

¹⁶⁷ İbn Haldun, *Mukaddime-t- İbn Haldun*, Hazırlayan Ahmed Zagbi, Dar el Erkam, Beyrut 2001, s. 343, İbn Khaldun, *Le Livre des Exemples, I, Autobiographie, Muqaddima*, Texte traduit, Présenté et Annoté par Abdesselam Cheddadi, Gallimard, Paris 2002, p. 647

¹⁶⁸ Muqaddima, Monteil, s. 471

¹⁶⁹ Mukaddime, Zagbi, s. 339

Her iki paragraf birlikte değerlendirildiğinde günümüzdeki “insan haklarına dayalı sosyal hukuk devleti anlayışının” parlak bir ifadesi görülmektedir.

Yine söz konusu mektupta yer alan aşağıdaki ifade devletin halkın rızasını elde etmesi, meşruiyetini halktan alabilmesi için insan haklarına saygının gerekliliğini ve önemini dile getirir. Yani İbn Haldun siyasi meşruiyetin kaynağına insan haklarına saygıyı yerleştirir:

*Halkın seni, ancak onların malına göz dikmediğin ve haklarını çiğnemediğin takdirde samimi olarak sevecektir.*¹⁷⁰

*Onları adaletle yönet, onlar arasında doğruluğu hâkim kıl. Çünkü adaletin ve iyiliğin herkesi kuşattığı takdirde, sana isteyerek ve zorluk çıkarmadan itaat ederler.*¹⁷¹

İbn Haldun’un devlet anlayışını inceleyen Sarton ve Kriger gibi düşünürler onun “özgürlük ile düzene eşit değer verdiğini, kırsal toplumun anarşisi kadar, kent toplumunda oluşabilecek diktatörlüğe de karşı olduğunu” savunurlar.¹⁷² Gerçekten de umran bilimi dikkatlice irdelendiğinde, düşünürün günümüzde demokratik toplumlarda vazgeçilmez bir hedef olarak görülen “özgürlük ve güvenlik dengesini” istikrarlı, müreffeh ve adil bir devletin temeline koyduğu görülmektedir.

3.4. “İnsanların hakları” kavramını kullanan ilk düşünür

İbn Haldun’u çağlar üstü yapan özelliği, düşüncelerinin ve yönteminin evrenselliği, geliştirdiği temel kuram ve kavramların ayırım yapmadan tüm insanlar ve toplumlar için geçerli özellikler taşımasıdır. İbn Haldun için önemli olan insanları ayıran farklılıklar değil, insanlık ortak paydasıdır. O bunu şöyle dile getirir:

*İnsanları birbirinden ayıran birden fazla özellik, hepsinin Âdemin çocukları olduğundan daha az gerçektir.*¹⁷³
*Hiçbir kimseyi hor görme!*¹⁷⁴

Bireylere böyle evrensel ve insancıl bakan İbn Haldun yeryüzünde yaşayan kendi toplumu dışındaki toplumlara da aynı gözle bakar. Söz konusu toplumlar arasında, ilk olarak dilsel, etnik ve dini, aynı zamanda kültürel, siyasi, teknolojik ve ekonomik farklılıklar gözlemlense de, bu konuda kendisinden önceki İslam geleneğine dayanarak bu farklılıklarda Allah tarafından irade edilmiş bir çeşitliliğin, insan türünün varlığını sürdürmesinde ve refaha ulaşmasında gerekli olan çeşitliliğin tezahürünü görmektedir.

İbn Haldun’un toplum ve devlet kuramı bütüncül bir şekilde incelendiğinde, onun toplumu ve başta devlet olmak üzere toplumsal-siyasal kurumları bireyin hizmetine verdiği, bunları bireyin daha iyi koşullarda, güvenlik içinde ve mutlu yaşaması için araç gördüğü anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, İzmirli’nin “İbn Haldun bireycidir” ifadesinin isabetsiz olmadığı görülür.¹⁷⁵

İbn Haldun’un merkezi kavramlarından birisi olan asabiyet duygusu özellikle, her açıdan yabancılaşmaya uğramamış, kendi özgüveni yüksek ve etik değerleri olan kişilik sahibi bir bireyi ön plana çıkartmaktadır.¹⁷⁶

İbn Haldun Mukaddime’de üç defa “*insanların hakları*”¹⁷⁷ ifadesini kullanır. Bunların ilk ikisi, İslam devletlerinin yargı teşkilatında dava vekilliği denilebilecek (noterlik, adli bilirkişilik ve bazı avukatlık işlevlerini içeren ve görev yaptığı yargı çevresinin yargıcı tarafından atanan) görevlinin işlevini anlatırken “ve *insanların haklarını*”, “*insanların haklarını korumak*” şeklinde geçer

¹⁷⁰ Muqaddime, Cheddadi, p. 646

¹⁷¹ Mukaddime, Zağbi, s. 342.

¹⁷² Andıç, Koçak, s. 29

¹⁷³ Ibn Khaldun, *Peuples et nations du monde, Extraits des Ibar*, traduit de l’arabe et présenté par Abdesselam Cheddadi, Paris, Sinbad, v. I, 266

¹⁷⁴ Muqaddima, Cheddadi, p. 641

¹⁷⁵ İsmail Hakkı İzmirli, *İslamda Felsefe Akımları*, Hazırlayan: N. Ahmed Özalp, Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 364

¹⁷⁶ Ceran, s. 201

¹⁷⁷ İnsanların hakları (حقوق الناس)

Yargıcın, bu görevi yapacak olanların, adaletli olma şartını taşıyıp taşımadıklarını anlamak için onların durumlarını ve yaşantılarını araştırması gerekir. İnsanların haklarının korunması¹⁷⁸ söz konusu olduğu için bunun kesinlikle ihmal edilmemesi gerekir. Bu sorumluluk tamamen yargıca aittir.¹⁷⁹

Burada kamu görevini ifa ederken insanların hukuk düzeni tarafından tanınmış haklarının korunması söz konusudur. Yine bu bağlamda İbn Haldun'un adalet ve insan haklarının korunması arasında bağ kurmuş olması son derece dikkat çekicidir. Bu kavramın İbn Haldun tarafından üçüncü defa kullanımı ise modern anlamda insan hakları kavramına karşılık gelmektedir. Kanaatimizce bu bakımdan o, insan haklarını devletin ihlal etmemesi ve kullanılmasına saygı göstermesi gereken haklar olarak, günümüzdeki anlamda kullanan tarihteki ilk düşündürür. Bu düşüncesini şöyle ifade eder:

İnsanların haklarını (hukuk –en- nas) engelleyenler¹⁸⁰ zalimdirler. Halkın malını zorla alanlar zalimdirler. Bütün bunlardan devlet zarar görür; çünkü bunlar devletin esası olan medeniyetin harap olmasına neden olur.¹⁸¹

İbn Haldun Müslüman düşünürlerin ve hukukçuların büyük önem verdiği zulüm kavramına yeni açılımlar getirir. Bu kavramın genelliğini ortaya koymak için verdiği örnekler dikkat çekicidir. Bu bağlamda mülkiyet hakkına yönelik doğrudan müdahalelerin yanı sıra, özel kişiler ve kamu görevlileri tarafından sıklıkla işlenen ve mülkiyet hakkını tamamen veya kısmen ihlal edici bir dizi fiili zulüm olarak nitelendirir. “İnsanların hakları” terimini kullanarak ve “insanların haklarını kullanmalarına mani olmanın da zulüm” türü olduğunu belirtmek suretiyle, insan haklarının asıl mağdurunun devlet olduğunu hatırlatır, devlet yöneticilerine insan haklarının korunmasına gereken önemi vermeleri hususunda farkındalık kazandırmaya çalışır.

Zulmü, genelde bilindiği şekilde, “malikin elinden mülkünü ve malını karşılıksız ve sebepsiz olarak almaktan ibarettir”, diye anlamamak gerekir. Gerçekte zulüm, bundan daha genel bir kavramdır. Başkasının mülkünü alan veya onu zorla –emeğinin karşılığını vermeden- kendi işinde çalıştıran veya hakkı olmayan bir şeyi ondan isteyen ya da onu yasal olmayan bir yükümlülüğe tabi tutan her kişi karşısındakine zulmetmiştir. Haksız olarak vergi alan vergi görevlileri zalimdir. Mülkiyet hakkını ihlal edenler zalimdir. Halkın malını yağma edenler zalimdir. İnsanların haklarını (hukuk –en- nas) engelleyenler zalimdirler. Halkın malını zorla alanlar zalimdirler. Bütün bunlardan devlet zarar görür; çünkü bunlar devletin esası olan medeniyetin (umranın) harap olmasına neden olur.¹⁸²

Görüldüğü üzere, İbn Haldun'a göre, bir ülkenin gelişmesi, ilerlemesi adaletsiz mümkün olmaz. Adalet, aynen gelişme gibi dar bir anlamda düşünülemez. Aksine insan hayatının bütün alanlarını kapsar.¹⁸³

3.5.Yaşam hakkı

İbn Haldun düşüncesinde insan çok belirgin bir şekilde medeniyetleri kuran güçlü bir öznedir. O işlediği her konuyu insan ile ilintisi bağlamında kurgulamıştır. Düşünür, tarih biliminde yapılan yanlışları da, devletlerin ömrünü de insan faktörüne bağlamıştır.¹⁸⁴ İbn Haldun'un insana verdiği bu rol ve değer, onun insanın en temel hakkı olan yaşam hakkına verdiği önemin de gerekçesini oluşturur.

İbn Haldun siyasi toplumun gerekliliğini, insan doğasındaki hemsinlerinin haklarını çiğneme potansiyelinde görür, siyasi otorite olmasa insanların birbirinin yaşam haklarını çiğneyeceğini, bunun ise yeryüzünde insan türünün tümden yok olmasına yol açacağı vurgular. Bu düşünceyi birçok vesile ile dile getiren düşünürün, siyasi toplumun insanların yaşam haklarını çiğnemesine kayıtsız kalması düşünülemez.

Yaşam hakkının korunmasına verdiği önemin bir kaynağı da onun İslam hukukçusu kimliğinden gelmektedir. Zira “yaşam hakkının korunması”, İslam hukukunda, hukuk düzeninin 5 ana hedefinden birisi olarak kabul edilir. İbn Haldun da bir hukukçu olarak İslam hukukçularının bu görüşüne katılır. Ancak o daha

¹⁷⁸ İnsanların haklarının korunması (حفظ حقوق الناس)

¹⁷⁹ Mukaddime, Zağbi, s. 256-257, Cheddadi, p. 524

¹⁸⁰ İnsanların haklarını engelleyenler (المانعون لحقوق الناس)

¹⁸¹ Mukaddime, Zağbi, s. 322

¹⁸² Mukaddime, Zağbi, s. 322

¹⁸³ Chapra, s.377

¹⁸⁴ Demircioğlu, s. 44

ileri giderek söz konusu beş temel hakkın korunmasını “insan türünün yaşam hakkının korunması” ile gerekçelendirir. Dolayısıyla İbn Haldun için hukuk düzeni bireylerin hem birbirlerine hem de siyasi topluma karşı temel hak ve özgürlüklerinin korunması için vardır.

Diğer yandan, Mukaddime’de alıntıladığı ve takdir ettiği, Tahir bin Hüseyin’in oğlu Emir Abdullah’a Mektubu’nda da, yaşam hakkına yönelik tavsiyeler yer alır. Bunlardan dikkat çekici birisi, devlet yöneticilerinin yaşam hakkını hukuka aykırı şekilde ihlal etmemelerinin yanısıra hukukun öngördüğü hallerde bile ölüm cezasını infazda acele etmemeleri gereğidir:

*Bütün uyruklarına yumuşaklıkla muamele et. Hakkı kendine uygula ve kan dökmekte acele davranma. Çünkü Ulu ve Yüce Allah katında kanun büyük bir önemi vardır. Onun için haksız yere kan dökmekten sakın.*¹⁸⁵

3.6. Adil yargılanma hakkı

İbn Haldun’un halifenin yargıçlık görevini açıklarken yer verdiği Halife Hz. Ömer’in yargıç atama yazısında yer alan aşağıdaki talimatları, adil yargılanma ilkesini, taraflara kanun önünde eşit muameleyi, hâkimin ara kararlarında ve duruşmada tarafsız görünümünü muhafazasını da içerecek şekilde en geniş anlamda dile getirmektedir:

Huzurunda verilen taraf ifadelerini iyi dinle. Çünkü geçersiz bir başvuruya bakmanın hiç bir yararı yoktur. Huzurunda, meclisinde ve mahkemede hazır bulunanlara eşit muamele etmelisin; öyle ki güçlü, taraf olmana güvenmesin, zayıf ise adaletinden ümitsizliğe kapılmasın.

Delil getirmek davacı, yemin ise davalı tarafa düşer.

Dün verdiğin bir karar üzerinde bugünkü düşünceni görüşünü değiştirmene yol açmışsa ilk kararın, onu geri almama engel olmamalıdır: Çünkü adalet her şeyden önce gelir ve yanlışta ısrar etmektense onu geri alman yeğdir.

Davalı herhangi bir delil getirmezse, kendisine bir süre ver. Delilini süresinde getirirse, şikâyetini işleme koyarsın; aksi takdirde davasını reddedebilirsin. Bu kuşkuvarı gidermenin en iyi yoludur.

*Sakın taraflar karşısında sinirlilik, yorgunluk ve can sıkıntısına teslim olma! Allah mahkemede adaleti yerine getirmenden dolayı ödülünü artıracak ve seni iyi bir üne kavuşturacaktır.*¹⁸⁶

İbn Haldun’un Mısır’da ilk baş yargıçlık görevine ilişkin anılarından, yargımın tarafsızlık ve yargı etiği konusunda Mukaddime’de yazdıklarını uyguladığını görüyoruz. Otobiyografisinde şöyle demektedir;

*Bana emanet ettiği bu makamda, Allah’ın hükümlerine göre karar vermeye var gücümle çalıştım. Hak konusunda hiç bir kınama beni durduramaz. Hiç bir makam ve güç de beni alıkoymaz. Bu konuda, iki tarafı da eşit tutarım. Taraflardan zayıf olanın hakkını alırım. Her iki tarafın şefaatçilerini ve araçlarını kabul etmem. Kanıtları dinleyerek, gerçeği belirlemeye çalışırım. Tanıklık sorumluluğu için seçilenlerin adaletine bakarım.*¹⁸⁷

İbn Haldun’un ilk baş yargıçlığı on ay kadar sürmüştür. Bu görevden kendi isteği ile ayrılmıştır. Hayatı boyunca beş kez daha değişik aralıklarla toplamda 5,5 yıl bu görevde bulunmuştur. İlk görevindeki anlayışından sonraki görevlerinde de taviz vermemiştir. Üçüncü defa göreve atanması ile ilgili olarak hatıratında şöyle der:

*Eskiden olduğu gibi, hakkı gözettim, bazı önyargılardan yüz çevirdim. Adaletli oldum. Hakkı benimsemeyenler ve kendilerinden adalet beklenmeyenler, bana karşı hoşnutsuzluk duydu.*¹⁸⁸

Bilindiği üzere, adil yargılama hakkının ceza yargılamasında görünümünden birisi masumiyet karanesidir. İbn Haldun aşağıdaki alıntıda ise, masumiyet karanesinin önemine işaret etmektedir:

*Hiç bir zaman iyice araştırmadan altında çalışanlardan hiçbiri hakkında hiç bir kuşku taşıma! Çünkü masumları suçlamak ve haklarında suizanda bulunmak günahların en büyüğüdür.*¹⁸⁹

¹⁸⁵ Mukaddime, Zağbi, s. 343

¹⁸⁶ İbn Haldun, Mukaddime, Zağbi, s. 253

¹⁸⁷ İbn Haldun, Hatıralar, 2017, s.159

¹⁸⁸ İbn Haldun, Hatıralar, 2017, s.160, 257

¹⁸⁹ Mukaddime, Zağbi, s. 468, Muqaddima, Cheddadi, p.832

3.7. Düşünce ve ifade özgürlükleri

İbn Haldun'a göre düşünce insanı hayvanlardan ayıran dört temel nitelik arasında yer aldığını ifade eder. Aslında diğer özelliklerin de (otorite, emek ve medeniyet/umran) temelinde insanın düşünce yeteneği olduğu düşünüldüğünde, İbn Haldun açısından düşüncenin önemi ve ayırt edici niteliği daha da belirginleşmektedir. Ona göre;

*İnsan düşüncesi sayesinde hayvanlardan ayrılır, geçim vasıtalarını sağlar, bu hususta hemcinsleri ile yardımlaşır, Yaraticısını tanır ve onun elçileri vasıtasıyla ilettiği mesajlarla doğruya yönelir.*¹⁹⁰

Varoluşçu felsefenin önde gelen isimlerinden biri olan Alman filozof Martin Heidegger, İbn Haldun'un bu düşüncesini “*insan düşünen bir varlıktır*” diyerek asırlar sonra teyit eder^{191 192}

Bilindiği üzere ifade özgürlüğünün en önemli görünümünden birisi eleştiriye karşı hoşgördür. İbn Haldun bu konuda, devlet başkanına ve siyasetçilere ifade özgürlüğüne saygı gösterme çağrısı yapar:

*Senin katına girenlerin en saygılısı ve en yakın adamların, heybetinden ve senden korkmadan kusurlarını ve bunların neler olduğunu yüzüne karşı söylemekten çekinmeyen kimseler olsun.*¹⁹³

Yine bu konuda İbn Haldun muhteşem eseri Mukaddime'yi takdim ederken günümüz için de örnek teşkil edecek bir yaklaşım ortaya koyar:

*Bu eserde hiçbir şeyi ihmal etmeksizin, söz konusu devletlerin ve halkların başlangıcı, çağdaşları olan diğer milletler, gelişmelerin ve değişimlerin sebeplerini, genel toplumsal yaşamda (umranda) görülen devlet ve din, şehir ve köy, üstünlük ve aşağılanma, çokluk ve azlık, ilimler ve sanatlar, kazanç ve kaybetme, dönüşümler, kırsal toplum hayatı (bedevilik) ve şehir hayatı (medenilik), olan ve olması beklenen gibi bütün hususları ele aldım, bunların delillerini ve gerekçelerini açıkladım. Dolayısıyla bu kitap, içerdiği alışılmamış bilgiler ve bilimler nedeniyle özgün bir eserdir. Yine de, böyle bir işin üstesinden gelmedeki eksikliğimi, acizliğimi itiraf ediyorum ve bu konuların uzmanı olan ve geniş bir bilgi birikimine sahip olan kimselerden, bu esere yalnızca beğeniyle değil, aynı zamanda da eleştirel bir gözle bakmalarını istiyorum. Böylece eserdeki yanlışların düzeltilmesi ve anlaşılmayan yerlerin açıklığı kavuşması da mümkün olabilecektir.*¹⁹⁴

3.8. Mülkiyet hakkı

İbn Haldun özel mülkiyetin korunmasına büyük önem verir. Mukaddime'de “İnsan haklarının çiğnenmesi (zulüm), toplum, devlet ve medeniyetin (umranın) çökmesini haber verir” başlığı altında özel mülkiyete yönelik haksız devlet müdahalelerinin yol açacağı ağır ekonomik, sosyal ve güvenlik sorunları çarpıcı bir şekilde resmeder.

*Özel mülkiyet hakkını çiğnemek, çabalarının semerelerinin haksız el koyma yoluyla ellerinden alınacağı korkusuyla, insanların daha fazla kazanma isteklerini ortadan kaldırır. İnsanlar bir defa kazanç ümidinden mahrum kahlırlarsa artık kendilerini hiç bir şekilde yormazlar. Özel mülkiyet ihlalleri, onların cesaret kırılmalarının ölçüsünü verir. Bu ihlaller genişler ve geçim vasıtalarının çoğunu kapsarsa, her türlü çalışmaya teşvikin kaybolması nedeniyle, ticaretin durgunluğu yaygınlaşacaktır. Aksine, özel mülkiyet üzerinde hafif ihlaller işlerde hafif bir kesintiye yol açacaktır. Çünkü medeniyet, onun iyiliği ve kamunun refahı insanların kendi çıkarları ve kendi kazançları için, her tarafta yaptıkları çabalara ve üretkenliğe bağlıdır. İnsanlar artık hayatlarını kazanmak için çalışmadıkları ve her türlü kâr getirici etkinliği bıraktıkları zaman, maddi medeniyet çöker ve her şey daha kötüye gider. İnsanlar rızıklarını aramak için başka ülkelere dağılırlar. Nüfus azalır. Ülke boşalır ve şehirler harap olur. Medeniyetin (umranın) parçalanması, maddenin her türlü değişimini şeklin değişimi izlediği gibi devletin parçalanmasına yol açar.*¹⁹⁵

“İbn Haldun'a göre, devlet en büyük pazar yeridir. Nihayet başka bir önemli yanı ile devlet çeşitli kurumları aracılığıyla ekonomik hayatın düzen içinde gerçekleşmesini ve gelişmesini sağlar. Düşünürce göre her türlü

¹⁹⁰ Mukaddime, Zağbi, s. 340

¹⁹² Martin Heidegger, *Discourse on Thinking*, Çeviren: J.M.Anderson ve E.H. Freund, (New York: Harper Books, 1956), s.47.

¹⁹³ Mukaddime, Zağbi, s. 346, Cheddadi, p.651

¹⁹⁴ Mukaddime, Zağbi, s. 39

¹⁹⁵ Monteil, 1997, s.446

ekonomik faaliyetin temel hedefi kârdır. Böyle bir faaliyette bulunan kişi, onun sonucunda ortaya çıkan kârı elinde tutmak ve ona istediği gibi tasarrufta bulunmak ister. İşte devlet bu kârı ve onun dönüştüğü şeyleri, yani malı mülkü koruduğu sürece ekonomik faaliyetler gelişir, çoğalır. Bunun tersi durum, yani devletin kendisinin ekonomik hayata adil olmayan müdahaleleri, haksız vergilerle bu kârlara göz dikmesi, hele insanların mallarına, paralarına istediği gibi el koyarak mülkiyet hakkını ihlal etmesi, ekonomik hayatı felce uğratar, soysuzlaştırır. Bunun sonucunda devlet, varlığını sürdürmek için muhtaç olduğu vergilerle elde ettiği gelir kaynaklarını kaybeder. Ordusunu, bürokrasisini besleyemez hale gelir. Bu ise onu çözülmeye ve yıkılmaya götürür.”¹⁹⁶

¹⁹⁶ Aslan, Ahmet, *İbn Haldun*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 93

SONUÇ

Mevlana, Sadi Şirazi ve İbn Haldun, İslam ve dünya tarihinin derin kriz ve büyük dönüşüm dönemlerinin bilge düşünürleridirler. Her üç düşünür de doğdukları coğrafyadan ayrılarak, istikrarsız ve çalkantılı birçok ülkeyi ve bölgeyi kapsayan uzun seyahatler yapmışlardır. Her üçü de Türk kökenli iktidarların yönetimindeki çoğulcu yapı yapıdaki toplumlarda, bilimin, bilim insanlarının ve bilgelerin korunduğu, çok dilli ve kültürlü görece istikrarlı ve müreffeh ülkelerde hayatlarının büyük bölümünü geçirmişlerdir.

Mevlana ve Sadi devlet adamları ve kamu makamları nezdindeki saygınlıklarını kendilerine başvuran insanların sorunlarını çözmek için kullanmışlar, günümüzde kamu denetçiliği ve ulusal insan hakları kurumlarının misyonlarına benzer şekilde davranmışlardır. İbn Haldun ise günümüzde bireysel başvurulara bakan ulusal yargı organlarına benzeyen bir mahkemede görev ifa etmiştir.

Söz konusu bilge düşünürlerin çağlarını aşan evrensel düşünce dünyaları pek çok alanın yanısıra insan hakları alanına da ışık tutma ve bu alanın uzmanlarına, akademisyenlerine ve uygulayıcılarına yepyeni bir bakış açısı kazandırma potansiyeli taşımaktadır.

Her üç bilgenin insan haklarına ilişkin görüş ve düşünceleri evrensel ve genellikle ortak ve bazen de birbirini tamamlayıcı nitelik taşımaktadır. İlk olarak günümüz insan hakları teorisi gibi insan haklarına evrensel yaklaşırlar. Bunun yanısıra insan haklarının korunmasına insanlık onuru ile toplum düzeninin, iktidarın ve devletin istikrarı açısından yaklaşarak, onu rasyonel açıdan ele alırlar. Diğer yandan bu rasyonel boyuta, yoğunluğu düşünürden düşünürde değişmekle beraber, yöneticilerin ve kamu görevlilerinin mağdurlar, güçsüzler, ve hassas kesimlerle empati kurmalarını sağlayacak, onların vicdanlarını harekete geçirecek etik ve ahlaki bir boyut eklerler. Son olarak insan hakları ihlallerinin faili olabilecek güç, iktidar ve servet sahiplerini bu konuların geçiciliği ve dünyada cezasız kalsalar bile kendilerini öte dünyada bekleyen hesap, yargılama ve mutlak adaleti hatırlatarak manevi boyutu işe katarlar. Her üç düşünürde ortak olan bu yaklaşımı insan haklarına bütüncül ve bilge yaklaşım olarak adlandırmak mümkündür. Böyle bir yaklaşım hak ihlalleri ile mücadelede maddi yaptırımın yanısıra vicdani ve manevi yaptırım tehditlerini de gündeme getirdiğinden uygulamada daha etkili olma potansiyeli taşımaktadır.

Bilge bakış insanı vücut, zihin ve ruh olarak, ayrıca bireysel, toplumsal ve insanlık açılarından bütüncül olarak dikkate almayı gerektirir. Burada yeni ve bütüncül bir insan hakları teorisi için temel bazı ilkeler çıkarılabilir:

- İnsan onuru tüm insan haklarının temelidir. İnsan onuru ancak evrensellik, özgürlük, eşitlik ve adalet çerçevesinde korunabilir.
- Tek bir bireyin haklarının ihlali tüm insanlığın haklarının ihlali olarak görülmelidir.
- Üçüncü kuşak haklardan olan barış hakkı, en temel insan hakkı olan yaşam hakkı bağlamında ve onun ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmalı, uluslararası insan hukukunun tam koruması altına alınmalıdır.
- Dünyanın herhangi bir yerindeki insan hakları ihlali tüm insanlığın ortak sorunudur.
- İnsan haklarının korunması, insan türünün yeryüzünde bekası sorunudur.
- İnsan haklarının korunması mücadelesi sadece mağdurların değil aydın, akademisyen ve yöneticilerin yanısıra empati temelinde her bir bireyin meselesidir.
- İnsan hakları eğitimi rasyonel, manevi ve vicdani boyutları birlikte içeren bütüncül bir şekilde planlanarak daha etkili hale getirilebilir.

Günümüzde Somali, Irak, Suriye ve Libya gibi yıllarca demir yumrukla ve adaletsizlikle yönetilen ülkelerin içine düştükleri trajik koşullar, bilge düşünürlerin devleti, toplumun ve medeniyetin varlığı için tabii bir gerçeklik olarak görme, ancak onun keyfiliğe kaymasını, bireyi ezmesini ve onun

haklarını çiğnemesini ise adalet ve insan haklarının korunması ilkeleri ile önleme düşüncelerinin isabetini ortaya koymaktadır. Devlet güçsüz olursa toplumun ve medeniyetin varlığını sürdürmesi mümkün olmaz. Ama hukuk, adalet ve insan hakları temeli üzerinde yükselmeyen güçlü ve kaba bir devlet de Hobbes'un Leviathan'ına dönüşür, bireyin toplumun ve medeniyetin katili olur. Bütüncül bir gözle ve derinlemesine incelendiğinde günümüzde devlet politikalarında özgürlük ve güvenlik dengesi ile ifade edilen formülün daha kapsamlısı incelediğimiz bilge düşünürlerin eserlerinden çıkartılabilir.

Çağımızda Batı kültür ve medeniyeti merkezli insan hakları anlayışının zaman içinde eksiklik ve yetersizlikleri açığa çıkmıştır. Bilge düşünürlerin insan hakları anlayışı bu eksikliği giderecek yaklaşımlar ve fikri temeller içermektedir. Bu nedenle, kendi insanının ve toplumunun hak ve hürriyetlerini kutsarken, yabancılara hoşgörüsüz davranan, insan onuruna aykırı muamele eden ve başka ülkelerdeki insan hakları ihlallerine çifte standartla veya ekonomik ve siyasi saiklerle yaklaşan Batılılar, söz konusu Müslüman bilgelerin insana bütüncül, empatik ve pratik yaklaşımlarından yararlanmalıdırlar. İslam dünyasının da insan hakları alanındaki acıklı durumu, sorunlar yumağı gerçekliği ise, Müslüman ülkelerin ortak inanç, kültür, medeniyet ve değerlerine dayanan bilge insan hakları anlayışını anlama ve uygulamaya ne kadar çok ve acil ihtiyaçları olduğunun bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- A.Kadir, *Bugünün Diliyle Mevlâna*, Say yayınları, İstanbul 2002
- Abdulbâki Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin Mektuplar*, İnkılap, İstanbul 1999
- Abdulbâki Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin, Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İnkılap Yay., 8.Baskı, İstanbul 1999
- Abdülbâki Gölpınarlı (çev.), *Fihî Mâ-Fih*, İnkılap, İstanbul 2009
- Molla Câmî, *Baharistan*, haz: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ yayınevi, Ankara 2002
- Ahmet Aslan, *İbn Haldun*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017
- Atilla Yayla, *Siyaset Bilimi*, Adres Yayınları, Ankara 2015
- Aytekin Demircioğlu, "İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2013
- Celal Yeniçeri, "Mezâlîm", İslam Ansiklopedisi, yıl: 2004, cilt: 29, sayfa: 515-518
- Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979
- Derya Örs, Hicabi Kurlangıç (çev.), *Mesnevi-i Ma'nevî*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015
- Ergin Ergül, *Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru*, Yargı yayınevi, Ankara 2012
- Ergin Ergül, *Hukukçu ve Yöneticiler İçin Mevlana Bilgeligi*, 3. Baskı, Adalet yayınevi, Ankara 2017.
- Ergin Ergül, *Hukukçu ve Siyaset Bilimci Kimliğiyle İbn Haldun*, 3. Baskı, Adalet yayınevi, Ankara 2018
- Eva de Vitray-Meyerovitch et Damchid Mortazavi, *Rubâi 'yât*, Albin Michel, Paris 1993
- Eva De Vitray-Meyerovitch/Djamchid Mortazavi, Mathnawi, *La quête de l'absolu*, édition du Rocher, Paris 2004

Fuat Andıç - Süphan Andıç - Mustafa Koçak, *İbn-i Haldun Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceler*, Kadim yayınları, Ankara 2011

H. Kamil Yılmaz, *Çağları Aşan Mevlâna Çağrısı*, Erkam Yayınları, İstanbul 2008

Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri, *İbn Haldun*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940

Huriye Tefvik Mücahit, *Farabi'den Abdüh'a Siyasi Düşünce*, çev. Vecdi Akyüz, İz yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2012

Ibn Haldun, *Mukaddime-t- İbn Haldun*, Hazırlayan Ahmed Zagbi, Dar el Erkam, Beyrut 2001, s. 343, Ibn Khaldun, *Le Livre des Exemples, I, Autobiographie, Muqaddima, Texte traduit, Présenté et Annoté par Abdesselam Cheddadi*, Gallimard, Paris 2002, p. 647

Ibn Khaldün, *Discours sur l'Histoire universelle Al- Muqaddima*, par Vincent Monteil, Paris 1997

Ibn Khaldun, *Peuples et nations du monde, Extraits des Ibar*, traduit de l'arabe et présenté par Abdesselam Cheddadi, Paris, Sinbad, v. I

Immanuel Kant, (Çeviren: İoanna Kuçuradi), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Türkiye Felsefe Kurumu yayını, Ankara, 2002, s.47

İbn Haldun, *Bilim ve Siyaset Arasında Hatıralar, Et-Ta'rif*, çev. Vecdi Akyüz, Dergah yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017

İsmail Hakkı İzmirli, *İslamda Felsefe Akımları*, Hazırlayan: N. Ahmed Özalp, Kitabevi,2. Baskı, İstanbul 1997, s. 36

M. Nuri Gençosman, *Mevlâna'nın Rubailerini*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994,

M.Umer Chapra, "İbn Haldun'un Gelişme Teorisi Günümüz İslam Dünyasının Düşük Performansını İzahta Yardımcı Olur mu?", Editör, Recep Şentürk, İbn Haldun, Güncel Okumalar, İz yayıncılık, İstanbul 2017

Martin Heidegger, *Discourse on Thinking*, (trs: J.M.Anderson ve E.H. Freund), New York: Harper Books, 1956.

Morimoto Kosei, "İbn Haldün'un Tespitlerine Göre Memlûk Devleti Yargı Sistemi", çev. Muhammed Tayyib Kılıç, İSTEM, Cilt, Sayı 21, Sayfala

Muhammed Âbid El-Câbirî, çev. Muhammed Çelik, *İbn Haldun'un Düşüncesi, Asabiyet ve Devlet*, mana yayınları, İstanbul 2018

Musa Balcı, Bir İslâm Medeniyeti Şairi Olarak Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Poetikası, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 20 Sayı: 66 (Bahar 2016), s.437, www.ekevakademi.org/DergiPdfDetay.aspx?ID=545, 15.04.2018

Nazif Öztürk, "Mevlâna Düşüncesinde Muhtaçlık ve Yoksunluk Kavramları", Ed. Adnan Karaismailoğlu, Mevlâna Araştırmaları 2, Ankara 2008, s. 57.

Nihat Bulut, "Eski Yunandan aydınlanma çağına insan onuru kavramının gelişimine bir bakış", EUHFD, C. XII, S.3-4 (2008)

Nuri Şimşekler, *Mevlâna Şiirleriyle Gönle Yolculuk, kandil oldum doğudan batıya*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2013, s.94

Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, XII Levha Yayınları, İstanbul 2015

Omar Ali Shah, *Le jardin de roses*, préface du traducteur, Albin Michel, Paris 1991, p. 9

- Özlem Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2018,
- Pend-nameh ou livre des conseils. De Saadi, Traduit par M. Garcin de Tassy.
<http://remacle.org/bloodwolf/arabe/sadi/conseils.htm>, erişim: 21.05.2018
- Rukiye Akkaya Kia, *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*, Beta, 2. Baskı, İstanbul 2011
- Sa'dî-yi Şîrâzî, (çev.) Turgay Şafak, *Hükümdarlara Öğütler, Nasihatü'l-Mülûk*, Büyüyen Ay, İstanbul 2016
- Sa'dî-yi Şîrâzî, *Abaka Han'a Nasihatname*, (çev.) Turgay Şafak, ("Hükümdarlara Öğütler, Nasihatü'l-Mülûk " kitabının içinde), Büyüyen Ay, İstanbul 2016, 82
- Saadi, *Boustân*, traduction, A.C. Barbier de Meynard, Paris 1880, p. 46
- Sadî Şîrâzî, *Bostân ve Gülîstân*, Haz. Osman Koca, Beyan yayınları, İstanbul 2016
- Sâdî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, çev. Hikmet İlaydın, Hece Yayınları, Ankara 2011
- Shahâb Vahdatî, Le jardin des fruits ou le Boustân de Saadi, La Revue de Teheran, N° 141, août 2017, <http://www.teheran.ir/spip.php?article2427#gsc.tab=0>, erişim: 15.05.2018
- Sulhi Dönmezer, "İnsan Hakları Kavramının Devlet Yönetim Felsefesinde Yerleşmesi ve Kurumsallaşması", Türk Kültürüne Hizmet vakfı, 1. Kitap, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, İstanbul 1992
- Şefik Can, *Mevlana Dîvan-ı Kebir, Seçmeler*, c.2, Ötüken, İstanbul 2009
- Şefik Can, *Mevlâna, Rubailer*, Kırkambar, İstanbul 2008
- Şeyh Sâdî, *Bostan- Gülîstan*, çev. Yakup Kenan Necefzade, Bedir yayınevi, İstanbul 2016
- Tahir'ül Mevlevî, *Mesnevi Şerhi*, Şamil yayınları, 2. Baskı, tarihsiz, İstanbul, c. 18
- Tevhit Ayengin, *İslam ve İnsan Hakları*, Ravza yayınları, İstanbul 2017
- Ülker Gürkan, "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun", AÜHFD, 24(1), s.223-246,1967, s. 225, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/336/3416.pdf>
- Ümit Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğubatu, 5. Baskı, Ankara 2011, s.264, dpn.
- Veyis Değirmençay, "Mevlâna ve Barış", Ed. Adnan Karaismailoğlu, Mevlâna Araştırmaları 2, Ankara 2008
- Yaylagül Ceran, "İbrahim Erol Kozak, İbn Halduna Göre İnsan-Toplum-İktisat", Divan İlmi Araştırmalar, S. 21 (2006/2)